

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

(Գննական ուսումնասիրութիւն մը արտատպուած
1905 տարւոյ «Աւետարեք»-ի 19 — 26 թիւերէն)

Գրեց

ՌՈՒԲԷՆ ՐԱԳՈՒՊԵԱՆ

ԿՈԶՆԱԿ ՏՊԱՐԱՆ

Նիւ Եոք

1939

891.99 (09) [Գրիգոր Նարեկացի]

Բ - 13

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 3

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

(Գնական ուսումնասիրութիւն մը արտատպուած
1905 տարւոյ «Աւետարեք»-ի 19 — 26 թիւերէն)

Գրեց

ՌՈՒԲԷՆ ՐԱԳՈՒՊԵԱՆ

ԿՈԶՆԱԿ ՏՊԱՐԱՆ

Նիւ Եոթ

1939

Handwritten mark, possibly 'W' or 'V'.

Handwritten mark, possibly 'W' or 'V'.

Handwritten text: A 14412

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Թորգոմ Պատրիարք իր Նարեկի աշխարհաբարի թարգմանութեան նախաբանին մէջ կ'ըսէ թէ, «Նարեկը, հայութեան խղճմտանքին ամէնէն ջինջ աղաղակը, ամէնէն ապահով եւ մաքուր միջոցն է, տալու համար կաղըոյրն ու սիրտիանքը, որոնց կարօտն ունինք ամէնքս, հոգեպէս եւ ազգովին կրուած ահաւոր եւ աղիտալի այնքան մրրկումներէ ետքը»:

Նարեկացին ոչ թէ միայն հայերուս այլ շատ մը օտարներու ուշադրութիւնը գրաւած է, եւ անոր Աղօթամատեանը, որ Նարեկ անունով ծանօթ է ամենուս, շատ մը թարգմանութեանց արժանացած է:

Մարդու մը մեծութիւնը ճանչնալ եւ անոր իրական յատկութիւնները ըմբռնել կը նշանակէ նոյն յատկութիւնները իր մէջ ունենալ: Արուեստագէտ մը միայն կրնայ հասկնալ արուեստագէտի մը կարողութիւնը եւ փիլիսոփայ մը միայն կրնայ ըմբռնել փիլիսոփայի մը մեծութիւնը: Նմանապէս Գրիստոնէական խորունկ փորձառութիւն ունեցող միստիկ մը միայն կրնայ համարձակութիւնը ունենալ Աստուծոյ հետ խօսող մարդուն, Նարեկացիի նման միստիկի մը մասին գրել: Այդ է պատճառը որ Թորգոմ Եպիսկոպոսի ուսումնասիրութիւնը Նարեկացիի նկատմամբ եւ անոր Աշխարհաբարի թարգմանութիւնը մեծ արժէք ունին: Նմանապէս Ռուբէն Բազուպեանի ներկայ ուսումնասիրութիւնը մեծ նշանակութիւն կ'ստանայ հայերուս համար, որովհետեւ Բազուպեան Նարեկացիի յատկութիւնները կրող անձ մըն էր եւ անոր սրտին ու մտքին լարերը Նարե-

կացիի սրտին ու մտքին լարերուն հետ ներդաշնակ կը հնչէին:

Ռուբէն Ս. Բագուպեան ծնած էր 1880 Սեպտեմբեր 2-ին, Կիւրինի մէջ: Իր նախնական կրթութիւնը եւ իր նկարագրի կազմութիւնը մեծ մասամբ կը պարտի իր ուսեալ ծնողաց: 1895-ի աշունը, Սերաստիոյ ջարդէն քիչ մը առաջ, Սերաստիա եկաւ իր ուսումը շարունակելու համար Ամերիկեան բարձրագոյն դպրոցին մէջ: 1898-ին իր չրջանը աւարտեց յաջողութեամբ եւ Կիւրին վերադարձաւ իբրեւ ուսուցիչ: Յաջորդ տարին Այնթապ մեկնեցաւ եւ հոն դառնաւ Ամերիկեան Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճէն չրջանաւարտ եղաւ 1903-ին: Այս միջոցին էր որ իր կրօնական կեանքը տարակուսանքի բովէն անցաւ եւ դեռ իր չրջանը չլրացուցած նոր փուլի մը մէջ մտաւ: Անոր համար կրօնքը Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու փորձառութիւն մըն էր, որուն ոմանք միստիկականութիւն անունը կուտան, եւ Նարեկացիին նման «կը նկատէր զԱյն կենդանութիւնն իսկ, շնչառութիւնն իսկ, առանց որուն ոչ շարժիլ կայ, ոչ քալել. վստնդի ոչ այնքան յոյսին հանդոյցովը որքան սիրոյ կապանքովն է որ կը մղուէր, ոչ թէ տուրքին՝ այլ Տուողին կարօտը ունէր...»: (Բան ժԲ.)

Շրջանաւարտութենէ ետք Սերաստիա վերադարձաւ իբրեւ դասատու Հայերէնի եւ Գրականութեան, Ամերիկեան բարձրագոյն դպրոցի մէջ, ուր մնաց վեց տարիներ: Այս միջոցին իր կեանքը եւ զօրաւոր նկարագիրը մեծ ազդեցութիւն թողուցին թէ իր աշակերտներուն եւ թէ քաղաքի ժողովուրդին վրայ:

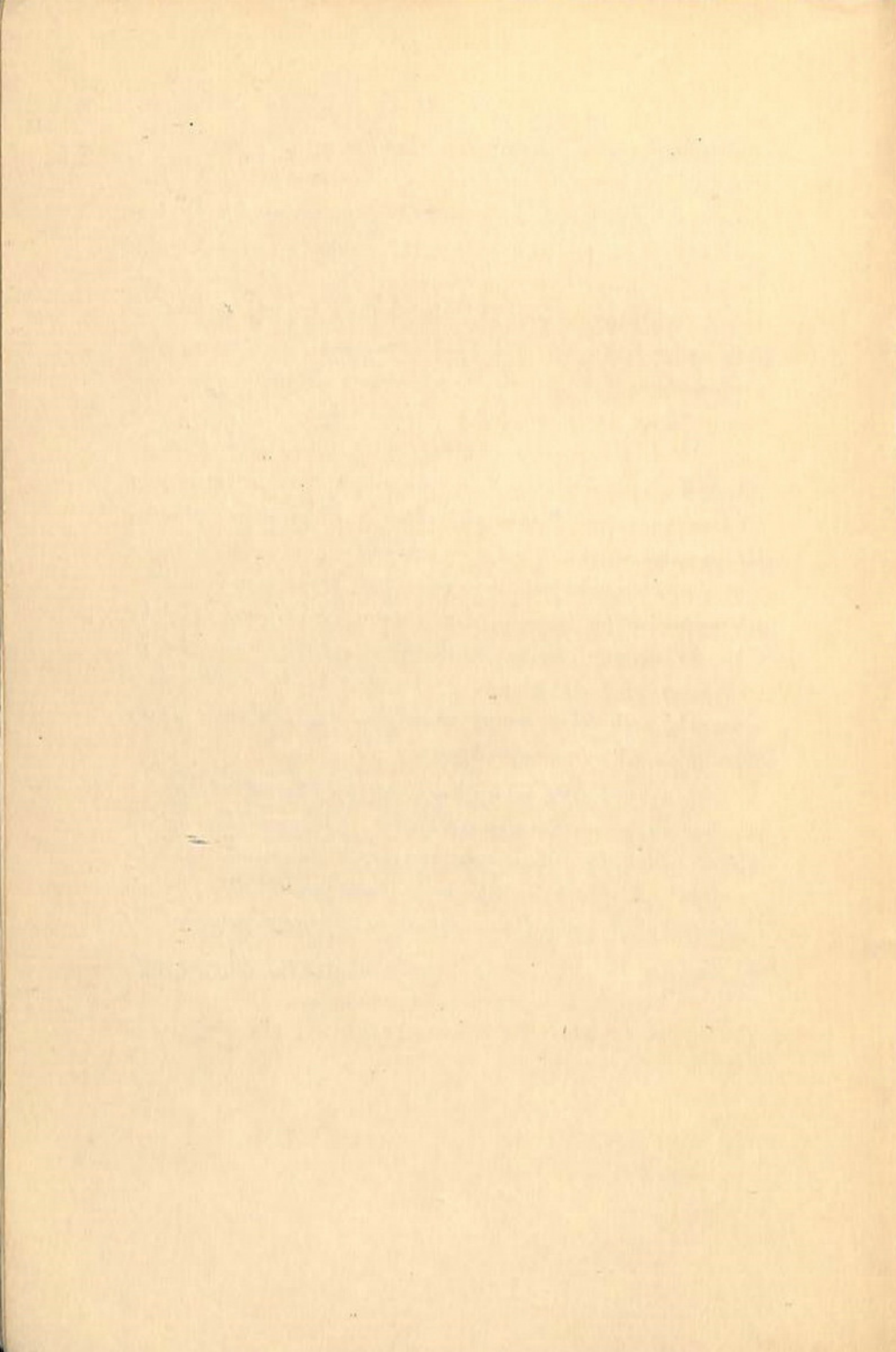
1909-ին Ամերիկա եկաւ եւ մտաւ Գօլօմպիա Համալսարանը, ուր հետեւեցաւ կրթական եւ փիլիսոփայա-

կան ճիւղերուն, եւ ստացաւ Պսակաւոր Գիտութեանց (B. S.) եւ յետոյ Մագիստրոս Արուեստից (M. A.) տիտղոսները: Անկէ ետք դարձեալ շարունակեց իր ուսումը եւ երբ իր քէզը (thesis) լրացնէր, պիտի ընդունէր իր Տօքթորայի տիտղոսը (Ph. D.): Այս միջոցին էր որ կ'աշխատակցէր «Կոչնակ»ի, իբրեւ օգնական խմբագիր եւ նոյն ատեն կը ծառայէր Ամերիկահայ Ուսանողական Միութեան, իբրեւ անոր առաջին քարտուղարը: Երբ հայրենիքէն կոչ եղաւ իրեն 1912-ին վերադարձաւ Սեբաստիա եւ հայ մանուկներու կրթական գործին լծուեցաւ: Նոյն ատեն գործօն դեր կատարեց Երիտասարդաց Քրիստոնէական Ընկերակցութեան, Աւետարանական Եկեղեցւոյ, ինչպէս նաեւ Հայ Ազգային վարժարաններու Ուսումնական Խորհուրդին, Բարեգործականին եւ այլ հաստատութիւններու մէջ եւ դեռ իր սկսած գործը չլրացուցած, 1915-ի Յուլիս 7-ին, իր սիրելի ծնողացը, իր եղբօրը եւ իր ընկեր դասատուներուն հետ տարագրուեցաւ եւ ճամբուն վրայ անոնց հետ նահատակուեցաւ:

Կը յուսանք թէ անոր Նարեկացիի նկատմամբ ըրած համառօտ ուսումնասիրութեամբ ընթերցողներ պիտի կրնան ըմբռնել հոն արտայայտուած հոգեկան բարձրութիւնը և պիտի հասնին այն գիտակցութեանը, որուն հասած էին Ռուբէն Բագուպեան եւ Գրիգոր Նարեկացի:

Նիւ Եորք

Կ. Յ. ՓԱՅԵԼԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ(*)

Մարդեր կան որոնք նիւթական աշխարհին մէջ ան-
նիւթ տիեզերքը կը ներկայացնեն իրենց կեանքերով,
եւ որոնք միտքով հասկցուելէ աւելի հոգիով կը հաս-
կցուին: Անոնց յիշատակը չէ որ կը մնայ, հապա ա-
նոնց կեանքէն տեւական ազդեցութիւն մը, որ երթալով
կը խորունկնայ: Ժամանակը չի անցնիր, բայց եթէ ա-
ւելի անոյշ, աւելի յանկուցիչ ընելու այդ ազդեցու-
նը:

Այս կարգի անձերէն է Գրիգոր Նարեկացի:

Մենք կամ չափազանց մոլեռանդ ենք կամ չափազանց
անտարբեր՝ մեր եկեղեցական մեծ անձնաւորութիւն-
ներու մասին: Ու երկու պարագային տակ ալ չենք կըր-
նար փանչնալ զանոնք: Իրաւ է թէ անոնք աշխարհի
սլատմութեան մէջ մեծ չեն սեպուիր: Սակայն ինչ ալ

(*) Պէտք է խոստովանինք թէ բանասիրական մեծ արժէք մը
չունի մեր այս ուսումնասիրութիւնը, գոր ուղղակի ժողովուրդին
համար պատրաստած ենք: Զանացած ենք միայն մերկայացնել
Նարեկացիի կեանքին մէկ պարզ պատկերը, ջերմապէս եւ անկեղծ-
օրէն փափաքելով որ այդ պատկերի ազդեցութեան տակ մեր
կեանքերը աւելի մօտ երթան Հոգեւոր Կեանքի Ազրիւրին, որմէ
կը սնանէր իմքը Նարեկացի:

ըլլայ, մենք պարտաւոր ենք ծանօթանալ անոնց, որոնք մեծ ազդեցութիւն ունեցած են ժողովուրդի ճակատագիրին վրայ: Եւ կ'արժէ որ Եւրոպայի ու Ամերիկայի հոյակապ անձերովը զբաւուած մեր միտքերը զիջանին պահ մըն ալ ճանչնալու այն անձերը, զորս Աստուած մեզի է տուեր:

Հոս պիտի ջանանք ներկայացնել Նարեկացին, որչափ որ կրցանք հասկնալ զայն, ուսումնասիրելով իր Աղօթագիրքը մասնաւորապէս, նաեւ աչքէ անցընելով իրեն եւ իր ժամանակին վերաբերած իրողութիւնները պատմութեան մէջ:

Աւելի դիւրին հասկնալու համար Նարեկացիի կեանքը, քանի մը առանձին մասերու բաժնէնք զայն, եւ իւրաքանչիւրը կարգով սորվինք: Առաջին, իր ժամանակը, երկրորդ, իր գերդաստանը, երրորդ, իր միջավայրը, չորրորդ, Նարեկացին ինչպէս որ ճանչցուած է սկիզբէն ի վեր, հինգերորդ, Նարեկացին ինչպէս որ էր, — բուն ինքը իր Ֆիզիքական, մտաւոր, բարոյական եւ հոգեւոր կողմերով:

Առաջին, իր ժամանակը: Գրիգոր Խոսրով Նարեկացի ծնած է Ժ. Դարի մէջտեղերը եւ մեռած՝ ԺԱ. Դարի սկիզբները: Աւելի որոշ թուական մը տալ քիչ մը դժուար է, քանզի պատմիչները համաձայն չեն: Զամչեան իր գիրքին մէջ, կ'երեւնայ Յայսմաուրբէն առնելով, 951-1002 կը նշանակէ անոր կեանքին թուականը: Հ. Գարեգին Զարբհանէլեան, իր Պատմութիւն Հայ Դպրութեան գիրքին մէջ, 951-1011 կը դնէ, ինչպէս նաեւ Մելքիսեդէկ Ապսկ. Մուրատեան իր Հայ. Եկեղեցիի պատմութեան մէջ: Իսկ Հ. Գարրիէլ Աւետիքեան, Նարեկի լուծումին ետեւ քննադատելով առ հասարակ ընդունուած թուականները, այսպէս կը հաշ-

ուէ. — Նարեկացի իր Աղօթագիրքը աւարտեց 1002 կամ 1003 թուականին: Այս ստոյգ է, այդ ատեն ինքը 60 տարեկանէն աւելի էր: Իսկ իր Աղօթագիրքը լմնցնելուն պէս վախճանեցա՞ւ, ինչպէս ընդունուած է առհասարակ, թէ աւելի ապրեցաւ, անյայտ է: Հետեւաբար, այս վերջին հաշիւով, մօտաւորապէս 940-ին ծնած եւ ամէնէն կանուխ 1002-ին վախճանած կ'ըլլայ:

Մենք Ժ. Դարի վերջին կէսը միտք պահենք իբր անոր կեանքին թուականը: Հիմա, Նարեկացիին կեանքը քննելէ առաջ, քննենք իր ժամանակի պատմութիւնը, որով զինքը աւելի լաւ պիտի հասկնանք:

Ընդհանուր պատմութիւնը, երեք մեծ բաժանում ունի. հին դարեր, միջին դարեր եւ նոր դարեր: Կլոր թիւերով, հին դարերը կը սկսին Քրիստոսէ դարեր առաջ քաղաքական եւ ընկերական կեանքի կազմակերպումէն, եւ կը վերջանան Քրիստոսէ ետք Ե. Դարին: Միջին դարերը կը սկսին Ե. Դարէն, եւ կը վերջանան ԺԵ. Դարին: Նոր Դարերը կը սկսին ԺԵ. Դարէն եւ կը շարունակուին: Ոմանք այս բաժանումը կը կիսեն, ԺԸ. Դարէն ասդին եղած մասին ժամանակակից անունը տալով: Հին դարերու մէջ ծագում առին փիլիսոփայական, բարոյական եւ կրօնական ամէնէն կարեւոր սկզբունքներ. հոս քաղաքակրթութիւնը կը սկսի: Միջին դարերը խաւարի եւ քուռի դարեր եղան. հոս քաղաքակրթութիւնը թաղուած կը մնայ: Իսկ նոր դարերը արթնութեան եւ ընդհանուր զարգացումի դարեր եղան. հոս քաղաքակրթութիւնը իր ճամբան կը գտնէ եւ յառաջ կ'երթայ:

Գրիգոր Նարեկացի երկրորդ բաժանումին, այսինքն միջին դարերու կը պատկանի, որոնք խաւար դարեր եղան: Բայց այս խաւար դարերու մէջ աւելի խա-

ւար եղան Զ.—ԺԱ. դարերը, որոնք պատմութեան մէջ Մուք Դարեր կը կոչուին: Եւ այս Մուք Դարերու մէջ ալ ամէնէն աւելի ինկած եւ խեղճուկ դարը Ժ. Դարն էր, այսինքն Գրիգոր Նարեկացիի դարը:

Այն ատեն ոչ Նախնի Գաղաքակրթութիւնը եւ ոչ Քրիստոնէութիւնը կարեւոր արդիւնք մը յառաջ բերած չէին դեռ: Երբեմն ժողովուրդներ տակաւին նոր Քրիստոնէայ կ'ըլլային: Պուլկարիայի մէջ Քրիստոնէութիւնը սկսած էր Թ. Դարի մէջ, Լեհաստանի մէջ 966ին, Ռուսիոյ մէջ 988ին, Տանիմարդայի մէջ եւ Շըւէտ-Նորվեգիայի մէջ 1000 թուականին: Հունգարացիները դեռ կռապաշտ էին, անոնք Քրիստոնէութիւնը ընդունեցին ԺԱ. Դարի մէջ: Եկեղեցին՝ բարբարոսները այսպէս Խաչին ոտքը բերելու ձգտումէն զատ՝ ուրիշ երեք դիւսաւոր ջանք ալ ունէր, — Եկեղեցին գերիշխան ընել՝ Յունական Եկեղեցին միացնել Լատինականին, եւ ամբողջ ժողովուրդը պահել անանկ վիճակի մը մէջ որ, եթէ պէտք ըլլար, եկեղեցիի աթոռէն եկած մէկ հրամանով ինքզինքնին ծովը նետէին: Նարեկացիի մահէն ետք Պապին մէկը, Գրիգոր Է., որ կարող եւ նկարագրի տէր մէկն էր, այնչափ զօրացուց իր աթոռը, որ Եւրոպայի ամէնէն մեծ իշխանաւորը եղաւ: Յունական Եկեղեցին Լատինականին միացնելու ջանքերը սակայն պարտաւ ելան, եւ վերջ վերջ Պապին նուիրակները նգովքի թուղթը տարին Բիւզանդիոնի նշանաւոր եկեղեցիի սեղանին վրայ դրին: Յոյներու պատրիարքն ալ իր փոխը վճարեց Պապը նգովելով: Այսպէս երկու կողմէն յարաբերութիւնները խղուեցան 1054-ին: Ժողովուրդին վրայ եկեղեցիին իշխանութիւնը անշուշտ չատ հզօր էր: Ոչ մէկը կրնար կասկածիլ այդ իշխանութեան վրայ: Ու երբ այս դարի մէջ իրենց բնա-

վայրէն աքսորուած Հայ աղանդաւորներու հետեւողներ յառաջ եկան եկեղեցիին մէջ, կրօնական սաստիկ հալածանք ելաւ, եւ հաւատքի քննութիւնը սկիզբ առաւ:

Բայց եկեղեցին իր նուաճել ուղած այս կարեւոր ոյժերէն աւելի մեծ թշնամի մը ունէր իր դէմ այս ատեն, ան էր անբարոյականութիւնը: Հոս մէջ բերենք եկեղեցական պատմութեան վկայութիւնները, ոչ թէ պախարակելու միտքով, հապա հասկնալու համար այդ դարի ոգին:

«Տասներորդ Դարը», կ'ըսէ Ճան Հըրսթ, «մասնաւոր կերպով նշանաւոր եղաւ կրօնաւորներու ընդհանուր անբարոյութիւնովը: Այս դարի մէջ բարոյական անկումը այնչափ մեծ էր, որ նոյն իսկ պատմութեան ամէնէն ծայրայեղ ջատագովները չեն կրցած պաշտպանութիւն մը ընել անոր: Այնպիսի չարիքներ տիրած էին եկեղեցիին մէջ, որ անոր գոյութիւնը անգամ վտանգի տակ էր:» Պարոնիոսի պէս Հռովմի ջերմ ջատագով մը իսկ կ'ըսէ. «Կարծես Գրիստոս խոր քունի մէջ էր եկեղեցիի նաւին մէջ:» Այս պատմիչը յետոյ Կարդինալի մը խօսքերը մէջ կը բերէ այսպէս. «Հռովմի մէջ երկըրպագութեան պաշտամունքները լքուած էին, աղօթարանները արջառի եւ ոչխարի ոտնակոխ եղած էին եւ միաբաններ դայթակղելի ընթացքի մէջ կը գտնուէին: Գերմանիայի եւ Ֆրանսայի մէջ բանը նոյնն էր եւ աւելի դէշ: Տունի երէցներ սեղանի կը սպասաւորէին, գինի կը խառնէին, որսի շուները կ'արձակէին եւ տիկիներու ձիերը կը պատրաստէին» (Կարդինալ Նիւմէն, քննադատական եւ պատմական ճառեր): Իրաւ է թէ երբ Գրիգոր է. պապը աթոռը ելաւ, բոլոր ոյժով այս վիճակը բարւոքելու տուաւ ինքզինքը, սակայն ատ Նա-

րեկացիէն դար մը ետք էր գրեթէ: Ասկէ զատ կղեր-
ներու անբարոյութիւնը այնչափ ընդհանուր հանգա-
մանք մը առած էր որ այդ զօրաւոր Պապին ջանքերն ալ
պարապ ելան մեծ մասով:

Ժողովուրդի ընդհանուր վիճակն ալ շատ խղճալի
էր: Աւատական դրութիւնով, կարգ մը աղնուական-
ներ հողի տէր էին, եւ մնացած ժողովուրդը՝ մշակ-
ներ, որ ստրուկ կը կոչուէին եւ թշուառ կեանք կ'ան-
ցընէին: Վաճառականութիւն, արհեստ չէին կրնար
ղարգանալ, քանզի զարգացումի էական պայմանները
գրեթէ ամբողջովին կը պակսէին: «Անմիջական պէտ-
քերը գոհացնող ձեռագործներէ դուրս», կ'ըսէ Էտկար
Սանտըրսըն, «ուրիշ ձեռագործներ չկային: Իններորդ
Դարի մէջ մինչեւ իսկ Թագաւորները իրենց ազարակին
մէջ կ'իններու գործած լաթեղէնները կը հագնէին:» Մեծ
քաղաքներ չէին կազմուած: Մտաւոր զարգացումը շատ
ետ էր: Անգղիայի Ալֆրէտ Թագաւորը ըսած է թէ իր
գահը ելած ատեն (871) չէր ճանչնար նոյնիսկ մէկ քա-
հանայ, Թէմզի հարաւային կողմը—Անգղիայի ամէնէն
ղարգացած մասը — որ եկեղեցիին հասարակ աղօթքնե-
րը հասկնար կամ Լատիներէնէ թարգմանութիւն մը ը-
նէր Անգղիերէնի: Սիլվէսթըր Բ. Պապը, որ Թերեւս
Ժ. Դարի մէջ ամէնէն գիտուն եւ լուսամիտ անձն էր
Եւրոպայի, քանի մը գիտական գործինքներ չ'ինեց եւ մէկ
երկու գիրք գրեց, Պապ ըլլալու տեղ մոզ եղաւ, ըսին:
Վերջին աստիճանի նախապաշարում կար: Մասունք-
ներու տրուած յարգը այնչափ շատ էր որ վանքին մէ-
կը նշանաւոր եղաւ իր մէջ ունենալուն համար, «փոք-
րիկ տաղաւար մը որ Ս. Պետրոսի կը պատկանէր, Ս.
Պօղոսի մէկ թաշկինակը, Բեթլեհէմի մանուկներուն
գերեզմանէն յիշատակներ, Ս. Կոյս Մարիամի կաթէն

մաս մը, եւ քիչ մը փայտ այն փայտէն, որով Պետրոս երեք խրճիթ պիտի շինէր Այլակերպութեան լեռին վըրայ:» Աստուած միայն կրօնքի Աստուածն էր եւ Բռնութիւնը ու գիտութիւնը Սատանային կը վերաբերէին: Հայր մը ըլլալէ աւելի բարկացայտ դատաւոր մըն էր Ան: Փրկութիւնը իր բուն նշանակութիւնը կորսնցուցած էր, և ենթադրուած փրկութեան համար ալ կը բաւէր միջնորդներու, հատուցումներու և ճգնութիւններու կիրառումը: Նշանակելի պարագայ մըն է նաեւ այն մեծ վախը, որով մարդիկ աշխարհի վերջը կը սպասէին 1000 թուականին: Այս Դարի մէջ Եւրոպայի ամէնէն լուսամիտ վայրերը վանքերն էին, որոնց մէջ, եթէ շատ բարձր կեանք մը չկար, դէթ բարձր կեանքի մը սերմերը կը պահուէին եւ կը սնանէին:

Այս էր, Նարեկացիի ատեն, Եւրոպայի վիճակը, զոր կրնանք ամփոփել եկեղեցական պատմիչի մը աս խօսքերով, «Տասներորդ Դարը Միջին Դարերու մէջ ամէնէն մութ դարն էր: Տասնմէկերորդ Դարի առաջին մասն ալ եթէ անոր հետ միացնենք, այս երկուքը մէկ կը ներկայացնեն յոռեգոյն ժամանակամիջոց մը:»

Երկրորդ, Գրիգոր Նարեկացիի գերդաստանը: Մայրը Անանիա Նարեկացիի եղբօր աղջիկն էր: Անանիա Նարեկացի հմուտ եւ կարող անձնաւորութիւն մըն էր: Իր անունով կոչուեցաւ Նարեկի վանքը, որ նոյն դարի մէջ նշանաւոր եղաւ, եւ որու վանահայր էր ինքը: Մեծ Փիլիսոփոս, Այր անուանի եւ գիտնական, Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ եւ այլն կը կոչուի: Գրիգոր Նարեկացիի հայրն էր Խոսրով Անձեւացի: Խոսրով Անձեւացի Անձեւացեաց եպիսկոպոս էր: Գրած է ժամագիրքի մեկնութիւն մը եւ պատարագի մեկնութիւն մը: Գիրքերու մէջ իր կենսագրականը շատ քիչ տեղ կը բռնէ: Տղա-

յութեան ատենէն ուսումի ետեւէ եղաւ եւ երիտասարդ հասակին մէջ ամուսնանալով Անանիա Նարեկացիի եղբոր աղջիկին հետ, երեք զաւակ ունեցաւ, Յովհաննէս, Սահակ եւ Գրիգոր: Ժամանակ մը ետք աշխարհէ հըրաժարելով վանք մը քաշուեցաւ ու քանի մը տարիէն Անձեւացեաց եպիսկոպոս ընտրուեցաւ: Կ'աշխատէր իր պաշտօնին մէջ անթերի դտնուիլ եւ այդ պատճառով իսկ յօրինեց իր գիրքերը: Հոս կ'օրինակենք Պատարագի Մեկնութեան Յիշատակարանէն թարգմանութիւն մը, ցուցնելու համար մատենագրելու մէջ իր նպատակը եւ շարժառիթը, զոր շատեր միամիտ դտնեն թերեւս եւ որ, սակայն, ջերմապէս յանձնարարելի է մեր ներկայ գրողներէն խիստ շատին, մինչեւ իսկ անոնց որ Անձեւացիի պէս Աւետարանի պաշտօնեայ գրադէտներ են: «Ոչ թէ անձիս փառք ստանալու համար ձեռք զարկի այս գրուածքիս, հապա որովհետեւ եպիսկոպոսութեան աստիճան ունիմ, եւ շատերուն քով տգիտութիւն տեսայ, անոր համար այս գրուածքս յօրինել հարկ սեպեցի, իմանալով թէ անկարելի էր միայն խօսքով անոր կարեւոր դարմանը մատուցանել»: Իր Սահակ որդին զաւակի մը վայել ակնածանքովը կը կոչէ զայն «յոյժ հետեւող պատուիրանացն Աստուծոյ»: Գրիգոր Նարեկացիի անդրանիկ եղբայրն էր Յովհաննէս, որ իրեն կ'օգնէր, եւ անկէ պզտիկը Սահակ որ հօրը ձեռնտու կ'ըլլար անոր ձեռագիրները գեղազրելով: Ասոնք էին իր պարագաները—իր մայրը որուն վըրայ շատ բան չենք գիտեր, իր հայրը որ ժողովրդական անձնուէր հովիւ մըն էր, մօրեղբայրը որուն հըսկողութեան տակ կրթուեցաւ վանքին մէջ, եւ երկու մեծ եղբայրներ որ իրեն կ'օգնէին խոնարհ ոգիով:

Երբորդ, Գրիգոր Նարեկացիի միջավայրը: Վանի կուսակալութեան մէջ կ'իյնայ Գրիգոր Նարեկացիի ծննդավայրը(*), նոյնպէս Նարեկի վանքը ուր ապրեցաւ: Մինչեւ այսօր կը մնայ իր աղօթավայրը եւ գիւղ մ'է Նարեկ անունով: Բնութիւնը գեղեցիկ եւ բերրի էր իր բնավայրին մէջ: Մէկ կողմէն Վանի լճակը իր կապոյտ ջուրերով եւ չորս կղզեակներով, որոնց մէջ նշանաւոր եղան Առտէր, Նարեկացիի տեսիլքով, եւ Աղթամար, Ժամանակ ետք Կաթողիկոսանիստ ըլլալով: Միւս կողմէն գեղեցիկ բարձրութիւններ, Բնութեան բարիքներովը լեցուն: Քիչ մը երկայն կ'ըլլայ, բայց կ'արժէ սրբազան ճամբորդի մը նկարագրութիւնը դնել հոս:

«Ժամի մը չափ հեռու նոր գիւղէն, յաջ կողմն չեղելով կը բարձրանանք բլրադաշտիկի մը գոգը, եւ ահա բնական սխրալի տեսարանով մը կը բացուի Նարեկ գիւղը մեր աչաց առջեւ, որոյ մէկ կուշտը բարձիկի նման գիրքի վրայ չքեղ վսեմութեամբ իրեն կը կապէ նայողին բիրբերն ու սիրտը՝ երկնանման տաճարն Նարեկայ վանից: Ոչ եւս կրնայ մարդ նայիլ գիւղին, գեղացւոյն, գեղեցկութեանց Բնութեան, եւ բնակչաց աշխատութեամբ գեղեալ բարութեան: Աստեղատանց կամարէն հիանալի կ'երեւի դմբեթն Նարեկայ ու դանգակատունն: Եւ ձայն զանգակահար կոչնակին անլսելի կ'ընէ գեղի հօտաղներուն եւ մացառաց բիւլբիւլին ձայները, որ քաղցրախառն ներդաշնակութեամբ կը լնուն այդ դրախտին բլուրը, եւ արձագանգը կու տան կ'առնուն չրջակայ լեռանց եւ երկնից կամարաց հետ: Այս հոյակապ տաճարին մէջ կը պահուին իրրեւ անգին գանձ ոսկերք սրբազանից, Անանիա Նարեկացին, Յով-

(*) Ծիշդ ո'ր գիւղը կամ քաղաքը ծնած ըլլալը չենք գտած:

հաննէս եղբայր Ս. Գրիգորին, եւ ինքն Ս. Գրիգոր
յետկոյս խորանի Սանդխտոյ Սրբուհւոյն: Սանդուխտ
եւ Գրիգոր, Կո՛յս, կուսին հովանի:

«Նարեկայ հիւսիսակողմն երթանք, ընթերցող. ա-
հա պրակ մը ծառոց, վայր երանաւէտ. ահա աղբիւր
մը կը հոսի ապառաժն ի վար, մշտահոս, պաղորակ,
այլ քար կը դառնայ: Այս ջուրն է սակայն յորմէ կը
խմէր Նարեկացին: Կը տեսնե՞ս աղօթատեղին սրբոյն,
փորո՞ւած քարասնեակներ ինն թուով եւ երկնայարկ:
Դժուարին է ելք. սեղաններ, խաչեր եւ լուսամուտ մի-
այն ունի: Այս տե՞ղ արդեօք ի ծովնկա ինկած կը սլա-
ղատէր առ «Արեգակն արդար, ճառագայթ օրհնեալ,
լուսոյ կերպարան»: Բայց հաւատեալ աստ է աղօ-
թած...: «Աներկմիտ յուսով հաւատամ զնոյն ինքն
տեսանել (դ՛Բրիստոս)» եւ կը տեսնէ երջանիկ աչօք
գէմմանուէլն ի գիրկս Տիրամօրն ի ծովն Աղթամարայ:
Դիմացի չոր կղզւոյն վրայ: Եւ Լոյս եւ ձայն Մօրն Աս-
տուծոյ կը կոչէ, «Գրիգորիէ, առ անձկալիդ, առ Տէր:»
— Ա՛ռ Տէ՛ր» կրկնելով կ'անցնի ծովու երեսէն կը համ-
բուրէ զՏէր եւ կը դառնայ:

Այսպիսի գեղեցիկ վայրէ մը շատ ազդեցութիւններ
կրեց հարկաւ Նարեկացի, սակայն կարեւոր ազդեցու-
թիւնները կրեց այն միջավայրէն ուր դտնուեցաւ ան:

Չենք գիտեր թէ ի՛նչպէս ընտանեկան կեանք մը
ունեցաւ Նարեկացի, ո՛րչափ ատեն իր ծնողքի ինամքը
վայելեց, ի՛նչ գրօսանքներ եւ դարգացումի ի՛նչ մի-
ջոցներ ունեցաւ: Սակայն յայտնի է թէ, բարեհամբաւ
ծնողքի մը դաւակ ըլլալով, խանդակաթ սէր եւ անձ-
նուէր խնամք կը վայելէր իր մանկութեան նախկին տա-
րիներուն, մանաւանդ տունին մէջի պղտիկն էր: Իսկ
երբ քիչ մը մեծցաւ, իրենց անուանի ազգականին խը-

Նամքներուն յանձնեցին զայն Նարեկի վանքին մէջ: Իր ծնողքէն առած բարի սերմերը աճեցան այդ կրօնական հաստատութեան մէջ: Ժողովուրդը բաւական հանգիստ էր այս ատեն եւ այս վանքը ուրիշներու հետ չուտով ծաղկեցաւ եւ ժողովուրդին ընծայեց զարգացած առաջնորդներ: Նարեկացի, այսպէս, ժողովուրդին համար պատրաստուող եւ իրենց անձը բոլորովին ճշնութեան տուած միաբաններու հետ անցուց իր պատանեկութիւնը եւ երիտասարդութեան ալ մէկ մասը թերեւս: Ինքն ալ անշուշտ անոնց պէս ուխտի տակ մտած էր. առաջին, օրը մէկ անգամ միայն կերակուր ուտել, երկրորդ, բնաւ սեպհականութիւն չունենալ, երրորդ, խստութիւնով ընթերցումի եւ աղօթքի պարապիլ: Բայց որչափ որ ալ այս խիստ կեանքը կը վարէր Նարեկացի, հաւանական է որ, ժողովրդապետի մը զաւակ ըլլալով, դուրսի մարդերու հետ ալ յարաբերութիւն ունէր:

Վերջապէս Նարեկացի միաբաններու ուսուցիչ կարգուեցաւ նոյն վանքին մէջ, միեւնոյն ատեն դուրսի աշխարհին հետ իր յարաբերութիւնը աւելի սերտ եղաւ: Երբեմն ժողովուրդին ատենախօսութիւն կ'ընէր: Երբեմն կրօնական բաներ կը գրէր եւ անոնց կուտար: Բայց ամէնէն աւելի իր վարքը կը գրաւէր զանոնք, եւ անոնք կը յարգէին զինքը: Մեծամեծներ իսկ կու գային, կ'ըսուի, անոր խորհուրդ հարցնելու, ու թերեւս կրօնական ճշմարտութիւններ սորվելու:

Իր մանկութեան ատեն երկիրին կաթողիկոսն էր Անանիա Մոկացի (943-965): Երիտասարդութեան ատեն կաթողիկոս եղաւ Զուանչիւրի որդին Վահան (965-972): Այս ատենները Յոյներուն կողմէ եռանդուն հրաւէր կ'ըլլար որ Հայերը կրօնական այս կամ այն խնդիրին մէջ իրենց համաձայնին եւ իրենց հետ միա-

նան: Հաղորդութեան գինին ջրախառն եւ հացը խմորուն ընելու մասին, եւ այս կարգի խնդիրներու վրայ վէճ կ'ընէին(*) : Բայց բուն խնդիրը Քաղկեդոնի ժողովին խնդիրն էր: Հայց. եկեղեցին Տիեզերական երեք ժողովները ընդունած էր: Սակայն 451-ին գումարուած Քաղկեդոնի ժողովը, որ Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն ըլլալ կը վարդապետէր, մերժեց յատուկ ժողովով, ուր ներկայ էին նաեւ Վիրերու եւ Աղուաններու կաթողիկոսները իրենց եպիսկոպոսներով: Վահան կաթողիկոս սակայն ռեւէ պատճառով փորձեց միանալ Յոյներուն, բայց յատուկ ժողովով պաշտօնանկ եղաւ, ու քիչ մը ատեն Ստեփաննոս Գ. կաթողիկոս ըլլալէ ետք, Խաչիկ Ա. յաջորդեց: Նարեկացիի չափահասութեան ատեն այս էր կաթողիկոսը, որ իր պաշտօնին գիտակից մէկն էր: Հեռու տեղեր գտնուած եկեղեցիի անդամներուն համար հովիւներ կարգեց, եկեղեցի չինել տուաւ եւ, ինչ որ աւելի ուշագրաւ է, շատ գիրքեր հաւաքելով գրադարան մը հաստատեց: Մեծ հաւանականութիւն կայ — այս բացատրութիւնը շատ անգամ գործածել ստիպուած ենք — որ Նարեկացի շատ օգ-

(*) Այս մասին Ներսէս Շնորհալի, երկու դար վերջ, այսպէս կը գրէ Բիւզանդիոնի կայսրին. — «Եւ ինչ որ հացին համար ըսինք՝ քէ ուղղափառ հաւատք եւ սուրբ վարք կը պահանջէ Աստուած մեզմէ, եւ ոչ խմորուն հացով կամ անխմոր՝ կատարել Աստուածային Խորհուրդը, նոյնը կ'ըսենք բաժակին համար ալ: ... Ու խաչին վրայ գամ գամելէն ի՛նչ վտանգ կը ծագի հոգիին, կամ չգամելէն ի՛նչ օգուտ: Այսպէս բաներու մասին վէճը տղայական կը քուի ինծի: ... Բայց հաստատ գիտենք քէ ուրիշ բան հաճոյ չէ Աստուծոյ, բայց միայն ուղիղ հաւատքը եւ մաքուր վարքը: ... Եթէ գլուխը, որ հաւատքն է, միանայ եւ կապուի գլուխ եղող Քրիստոսին, անդամներն ալ, որ աւանդութիւններն են, կը շիտկուին:»

տուեցաւ այն նորահաստատ գրադարանէն, որու թե-
րեւս ինքն ալ նպաստած էր: Խաչիկ Ա. կաթողիկոսի
օրով, Սեբաստիայի Յոյն մետրապոլիտը շատ նեղու-
թիւն կու տար Հայ քահանաներու, որոնցմէ ոմանք
բանտի մէջ մեռան եւ ոմանք վախնալով Քաղկեդոնի
Ժողովը ընդունեցին: Յիշուած Սրբազանը, ինչպէս ու-
րիշներ, թուղթեր ալ գրեց Խաչիկ Ա. կաթողիկոսին որ
Անանիա Սանահնեցիի խմբագրութիւնով գեղեցիկ պա-
տասխաններ գրած է դէմը: Հոս կը դնենք այդ պա-
տասխաններէն կտոր մը, որու վրայ սքանչանալով կը
խօսի հմուտ եւ բանիրուն նոր գրիչ մը իր մէկ գրութե-
քին մէջ:

«...Ասոր համար ձեր թշնամանքներուն փոխարէն
թշնամական խօսքեր չենք գրեր, քանզի ոչ մենք եւ ոչ
Աստուծոյ եկեղեցիները ասանկ սովորութիւն չունինք,
ինչպէս կ'ըսէ Պօղոս Երանելին: Արդ՝ քանզի ձեր
թուղթին սկիզբը եւ մէջտեղերն ալ շատ անգամ զմեզ
հերետիկոս անուանած էիք, եւ Քրիստոսի մէջ երկու
բնութեան դանաղանութիւն, հետեւապէս երկու կամք
եւ երկու ներգործութիւն դաւանած էիք եւ, ինչ որ ա-
ւելի սարսափելի է, առաքեալներէ եւ առաջին վարդա-
պետներէ այսպէս քարոզուած ըլլալը պնդած էիք, ուս-
տի ցուցուցէք մեզի նոյն Առաքեալներուն քարոզութե-
նէն եւ Աւետարանիչներուն աւետարանութենէն եւ Հայ-
րերու վարդապետութիւններէն թէ մարմնացած Բանը
երկու բնութիւն եւ երկու կամք ունի, ան ատեն կը հնա-
դանդինք ատոր իբր ճշմարտութիւն(*): Բայց եթէ
իբր պաճուճանք կը դնէք անոնց անունները... Ո՞չ ա-
պաքէն խարէութիւն է...:» Եւ շատ փաստերէ ետք

(*) Բաղդատէ Տր. Քլարքի Աստուածաբանութեան հետ:

կ'աւելցնէ . «Բայց այս ամէն ընդդիմութիւններուն ի՞նչ հարկ կար , եթէ աւելորդ խնդիրներու եւ պարապ վիճաբանութիւններու մտած չըլլայիք : Քանզի հաւատքը եւ հաւատքի դօրութեան արժանաւորութիւնը թողելով , խօսքերու եւ քննութեան մատնեցիք դուք զձեզ , եւ Քրիստոսի խաչը պարապը հանեցիք : ... Ի՞նչ պէտք է հարցաքննել եւ վիճարանիլ . հաւատալը , պաշտելը , եւ լուծութիւնով երկրպագելն է օգտակարը » :

Տասներորդ Դարին՝ անձանօթ անկիւնի մը մէջ՝ այսպիսի բարձր հաւատքի մը դոյութիւնը զմեզ իսկ ի . Դարի մէջ կը սքանչացնէ , ու յայտնի է թէ Նարեկացի իր միջավայրի այս բարերար ազդեցութիւններուն շատ բան կը պարտի :

Սաչիկ Ա . կաթողիկոսը կը վախճանի 19 տարի պաշտօն վարելէ ետք եւ մեծ ժողովով յաջորդ կ'ընտրուի Սարգիս Ա . 992-ին , եւ աս կ'ըլլայ Նարեկացիի ծեթութեան ատենի կաթողիկոսը : Բնական է խորհիլ թէ Նարեկացի ինք ալ մաս ունեցած էր կաթողիկոսներու ընտրութեան մէջ , եւ ներկայ եղած էր անոնց օծումին , մանաւանդ . այս վերջի օծումին : Եւ այսպիսի 4—5 հանդէսներու եւ ժողովներու տպաւորութիւնը իր վրայ մեծ դեր խաղացած ըլլալու է : Ասկէ զատ երբեմն կաթողիկոսական Աթոռը իր մենաստանին դրացի կ'ըլլար , Աղթամարի կամ՝ Վարազի մէջ : Այդ սրբազան դրացիներուն հետ իր յարաբերութիւնը ի՞նչ էր , չենք գիտեր : Մէկ անգամ մը սակայն կաթողիկոսէն կը քննուի , ամբաստանուած ըլլալով իրր հերձուածող :

Այս դարի մէջ կրկին երեւան եկած էին Թոնդրակեցիները , եւ այս ալ յիշելու պարագայ մըն է : Թոնդրակեցիներու մասին անաչառ չէ մեր պատմութիւնը , եւ աւելի անաչառ ուսումնասիրութիւններ աւելի կա-

րեւոր յայտնութիւններ կրնան ցուցնել, ինչպէս նշանները կ'երեւնան երբեմն: Նարեկացիի քննին եւ ուսուցիչը, Անանիա, մասնաւոր թուղթ մը դրած է անոնց դէմ, եւ Նարեկացի ինքն ալ, կ'աւանդուի, իր մէկ երկու գրութիւնները անոնց դէմ շարադրած կամ թարգմանաբար դրած է իր Աղօթամատեանին մէջ: Սակայն դեռ հարցում է թէ Նարեկացի ստուգապէս ի՞նչ համարում ունէր անոնց մասին եւ թէ ո՛ր աստիճանի ազդեցութիւն ունեցած են անոնք Նարեկացիի վրայ իրենց վարդապետութիւններով եւ իրենց կեանքով:

Վերջին տեղը, Ս. Գիրքի ազդեցութիւնը շատ մեծ եղաւ Նարեկացիի վրայ: Երկու աշխարհի մէջ կ'ապրէր ան,— իրական աշխարհին մէջ, անձերու եւ իրերու այլապան ազդեցութիւններով չըջապատուած, եւ Ս. Գիրքի աշխարհին մէջ, ուր անձերու եւ իրերու ազդեցութիւնը աւելի աննիւթ, բայց կարծես աւելի չօշափելի էր իրեն համար: Ուրիշ տիեզերք մըն է Ս. Գիրքը, կեանքի բաղմաձեւ երեւոյթներով լեցուն, որու մըթնոլորտին կենդանի շունչը մինչեւ իր ոսկորներուն ծովը զինքը կը նորոգէ:

Վերջին տեղը ըսինք, բայց դեռ յիշելու շատ կարեւոր կէտ մը կայ: Երկու աշխարհի մէջ կ'ապրէր Նարեկացի, բայց երրորդ աշխարհի մը մէջ ալ կ'ապրէր ան. երրորդ աշխարհ մը այսինքն երկինքը, այսինքն Քրիստոսի հետ սիրոյ յարաբերութեան մը ըստոյգ կեանքը: Գիտութեան իրաւունքն է պէտք եղածին չափ շփտել միջավայրի կաղմակերպիչ ազդեցութիւնը, բայց իր ամօթը պիտի ըլլար ուղղութիւն տրուող ուրիշ բոլոր ազդեցութիւններուն մէջէն վտարել այն ազդեցութիւնը, զոր հոգին կ'ընդունի ուղղակի վերէն, Անձէ մը, եւ որու ազդեցութեան տակ սիրտը

կը փոխուի ու կեանքը կը փոխուի: Նարեկացի այդ միջավայրին մէջ կ'ապրէր աւելի, ու հոգեկան, սիրոյ անձնական յարաբերութեան այդ միջավայրին կը պարտինք գլխաւորաբար, ինչ որ վեհ ու սուրբ է Նարեկացիի մէջ:

Այսպէս Նարեկացիի կեանքին ուղղութիւնն տուող միջավայրի ազդեցութիւնները եղան.— ընտանեկան քաղցր մթնոլորտ մը, բարեպաշտ ծնողքի մը եւ պարկեշտ եղբայրներու ազդեցութեան տակ, ուր իր մատաղ սրտին մէջ ցանուեցան Քրիստոնէական կեանքի սերմերը: Իր կրթարանը, Նարեկի Վանքը, որու մէջ հմուտ եւ լուրջ անձնաւորութեան մը ձեռքին տակ, եւ խստակեաց ընկերներու հետ՝ ինքն ալ խստակեաց կեանք մը ապրեցաւ եւ աճեցաւ Քրիստոնէական կեանքի մէջ եւ միտքով ալ զարգացաւ: Ուսուցչական պաշտօնը, նոյն մենաստանին մէջ, որ կը պահանջէր օրինակելի կեանք՝ բարոյական եւ կրօնական ողջամիտ սկզբունքներու հետ: Տեսանելի եկեղեցին որու վրայ մեծ համարում ունէր, եւ անոր պաշտօնականները: Ժողովուրդը, որու կեանքի մասին շատ քիչ բան գիտէնք, եւ որու հետ քիչ շատ շփումի մէջ էր, երբեմն խօսելով անոնց եւ երբեմն գրելով անոնց համար: Թոնդրակեցիները իրենց նոր վարդապետութիւններով: Հանդէսներ, ժողովներ, եկեղեցիներու շինութիւններ, եւայլն, որոնց մէջ ինքն ալ բաժին ունէր թերեւս: Ս. Գիրքը մասնաւորապէս, եւ ուրիշ գիրքեր: Վերջապէս այս ամէնին մէջ եւ ամէնէն վեր՝ Քրիստոսի հետ ունեցած սիրոյ անձնական յարաբերութիւնը:

Չորրորդ, Նարեկացի ինչպէս որ փնտրեցաւ: Նարեկացիի վրայ կազմուած գաղափարը, սկիզբէն ի վեր, հասկնալ շատ հետաքրքրական կ'ըլլայ, եւ կ'օգնէ

դինքը աւելի լաւ հասկնալու: Մենաստանին մէջ բաւա-
 կան համարում չահած էր թէ՛ իր մեծերէն եւ թէ՛ իր
 ընկերակիցներէն, այնպէս որ նոյն դպրոցին մէջ միա-
 բաններու ուսուցիչ կարգուեցաւ: Դուրսիններէն նոյն-
 պէս մեծ համարում կը վայելէր իրր Վարդապետ, եւ
 մինչեւ իսկ մեծամեծներ իրմէ սորվելու կուգային, եւ
 առ հասարակ ամէնէն կը գովուէր: Աղօթագիրքին մէջ
 տեղ մը կ'ըսէ. «Հեզերու կարգը կը դասուիմ, ու դե-
 ւերու հետ կը կաքաւեմ. մարդերէ կը գովուիմ, եւ
 Ծածկատեսէդ կը պարսաւուիմ. հողածինները երանի
 կու տան ինծի, եւ կ'ափսոսան Լոյսի որդիները զիս.
 կը հաճոյանամ յետին ուամիկին, եւ քու աչքէդ կ'ել-
 լեմ» (Բան ՀԱ): Ժամանակ մը եղաւ, սակայն, որ իր
 համբաւը վտանգուեցաւ, երբ ոմանք ամբաստանեցին
 դինքը իրր ուղղափառութենէ քիչ մը շեղած: Այս ամ-
 բաստանութիւնը հին եւ նոր պատմիչներէ գրեթէ միշտ
 նախանձի եւ չարամտութեան վերագրուած է, բայց
 ուրիշ պատճառ մըն ալ կար կը խորհինք: Գրիգոր Նա-
 րեկացի, դոյութիւն ունեցած կրօնական կարգուսար-
 քերէ եւ Քրիստոնէական վարդապետութիւններէ եւ
 հաւատալիքներէ անդին եւ անոնց խորը, կը տեսնէր
 տւելի շօշափելի, աւելի իրական բան մը, ներքին հո-
 դեւոր կենդանութիւն մը եւ փորձառական կեանք մը,
 որ ստոյգ կերպով երեւան կուգայ իր Աղօթագիրքին
 մէջ: Արդ այսպիսի մէկը երբ շեշտը ներքինին վրայ դը-
 նէր եւ փորձառականին վրայ, արտաքինին եւ վար-
 դապետականին արժէքը ինքնին պիտի նուազէր քիչ
 չափ, եւ բնական հետեւանքը ան պիտի ըլլար որ չա-
 րամիտներ հող իրենց կիրքին գոհացում գտնել փոր-
 ձէին, իսկ անկեղծ ու պարզամիտ հաւատացեալներ
 ալ, կրօնքը եւ եկեղեցին վտանգի մէջ տեսնելով, փու-

Թային լուեցնել զայն, որ կրնար իրեն յանձնուած միաբաններն ալ մոլորեցնել: Բայց, ի՛նչ ալ ըլլայ, քննութիւնը ցուցուց թէ Նարեկացի անկեղծ հաւատացեալ մըն էր: Այս ճանաչումը աւելի հաստատուեցաւ երբ իր Աղօթագիրքը գրեց, եւ ալ անկէ ետք իր անունի մեծնալուն սահման չկայ: Իր գլուխին շուրջը հիւսուեցաւ հրաշքներու պսակ մը եւ իր գիրքը անսպառ զօրութիւններու հանք մը նկատուեցաւ: «Մեր կրօնական դէմքերէն ոչ մէկը թերեւս այնչափ մեր մէջը խորհրդանշանը եղած է երկնադրացի գերերկրաւորութեան՝ որչափ Նարեկացին: Ժողովուրդը զանիկա հրեշտակալան կոչած է եւ անոր գիրքը՝ իրեն համար՝ աղօթքի մատեանէ աւելի բան մը, հրաշքի աղբիւր մը դարձած է» (Ծաղիկ): Հոս ամփոփենք իր մասին պատմուած հրաշքները:

Կ'ըսեն թէ երբ գինքը ամբաստանեցին եւ կաթողիկոսը քննիչներ զրկեց, ինք դաշտը ոչխարներ կ'արածէր: Այս միջոցին գայլ մը ելաւ տեղէ մը եւ ինքը գայլը կանչելով ապսպրեց որ ոչխարները պահէ մինչեւ իր գալը: Գնաց հիւրասիրեց զանոնք, եւ երբ կըրկին հոն եկան, գտան որ իրաւ գայլը հանդարտ կը հըսկէր:

Երբ իր խուցը տարաւ այս օտարականները, առաջարկեց նախ քիչ մը հաց ուտել, եւ քիչ վերջ սեղանը դրուելով, երկու խորվուած աղաւնիներ բերուեցան: Օրը ուրբաթ էր եւ հիւրերը իրարու երես նայեցան: Այսօր պահք չէ՞, Հայր Սուրբ, ըսին իրեն: Իրա՞ւ, պատասխանեց, եւ հրաման ըրաւ աղաւնիներուն որ թռչին երթան: Անոնք ալ հնազանդեցան:

Անգամ մը Յիսուս Նարեկացիի սէրը փորձելու հա-

մար տկար եւ վիրաւոր ծերունիի մը կերպարանքով անոր դէմը կ'ելլէ դաշտին մէջ, եւ կ'աղաչէ որ իրեն օգնէ այսինչ տեղը երթալու: Նարեկացի կը շալկէ զայն, եւ շատ ուրորուն ճամբաներ կը տանի, անոր ցուցուցածին պէս, առանց դժգոհելու: Յետոյ անոր վէրքէն արիւնը կը ծծէ՝ դարմանելու համար: Ան ատեն Յիսուս ինքզինքը կը յայտնէ եւ իշխանութիւն կուտայ անոր բժշկութիւններ ընելու:

Ուրիշ անգամ մը Յիսուս Մանուկը տեսած է մօրը գիրկը Առտէր կղզիին մէջ, կամ, ուրիշներու ըսածին համաձայն այրի մը մէջ, որմէ աղբիւր մըն ալ բխեցուցած է Նարեկացի: Նարեկ գիւղին մօտ Գորգ անուն հարուստ անձ մը կար: Կիրակին աւերելուն համար Նարեկացի կը խրատէ զայն, եւ երբ մտիկ չընեն՝ կ'անիծէ: մարդը երեք օրէն կը մեռնի: Գեղին դատաւորը չղթայի կը զարնէ Նարեկացին, երեք օրէն չղթաները կը հալին: Այդ տեղէն աղբիւր մը կը բխի, եւ ան ալ իր կարգին հրաչքներ կ'ընէ: Մեռնելու պահին Ժողովուրդը կ'օրհնէ, կ'առանձնանայ, եւ երբ աղօթքով իր մասին կը հարցնեն, հրեշտակ մը կ'ըսէ թէ ան Աստուծոյ քով ելած է:

Այս պատմութեանքէն ոմանք Նարեկացիի բարոյական նկարագիրը կ'ստիպան ստիճակէն աստիճան տարօրինակ են, օրինակի համար աղանդներու հրաչքը, եւ կան ալ որ գործնական կեանքի եղելութիւններ եղած կրնան ըլլալ, ինչպէս ծերունիին օգնելը: Իսկ հաւանական է որ տեսիլք մըն էր Յիսուս Մանուկին երեւումը, իր յափշտակութեամբ մէկ վայրկեանին:

Սակայն կենդանութեան ատենի հրաչքներէն աւելի շատ հրաչքներ կ'ընծայուին հիմա իր գերեզմաններուն, որոնցմէ մէկը բուն իսկ մեռած տեղն է Նարեկի

վանքին մօտ, եւ միւսը իր մարմինին փոխադրուած տեղը Ակնի մօտ: Վարք Սրբոցը կը պատմէ թէ այս վերջին գերեզմանին մօտ բնակող օտարադաւան մը Հայ կնիկի մը քանի մը հաւկիթ կուտայ թուխսի դընելու: Ձագերը կ'ելլեն, բայց օր մը քար մը կ'իյնայ անոնց վրայ, եւ ամէնը մէկ կը սատկին: Կինը դողալ կը սկսի վախէն: Ի՞նչ պիտի ըսէ հաւկիթին տէրօջը: Վերջապէս դանոնք մօղի մը մէջ դնելով Նարեկացիի գերեզմանին վրայ կը թողու կու դայ, դայն օգնութեան կանչելով: Քիչ վերջ կը տեսնէ թէ հաւը՝ ձագերը ետեւը ձգած՝ կու դայ: Դեռ ասկէ քանի մը տարի առաջ չաբաթաթերթի մը թղթակիցը այսպէս կը գրէր՝ այդ գերեզմանին վրայ խօսելով. «Նարեկացին իր անդառնալի բարեխօսութեամբ բժշկէ է ամէն ցաւոց. ըրած հրաշագործութիւնք խիստ շատ են: Շատ դիւահարներ, կոյրեր, անդամաւործներ բժշկելու է ցայս վայր եւ կը բժշկէ:» (Ծաղիկ, Փալապաշտան, 1891. թիւ 52):

Նարեկացիի գիրքն ալ կայ իբր հրաշքի աղբիւր, Նարեկը: Մինչեւ այսօր կան դեռ բարի ծերունիներ որ, եթէ անկեղծութիւնով մտիկ ընես, կը պատմեն քեզի, օրինակի համար, թէ ի՞նչպէս անհաւատութիւնով, յուսահատութիւնով, կամ չար խորհուրդով տանջուող մը հանդիստ կը դառնէ Նարեկի այսինչ զլուխը կարդալով: Կամ կը հաղորդեն բազմին տիրանալու դադանիքը, եթէ առանձին տեղ մը չըջանակ մը գծելով մէջը մտնես, եւ 40 օր 40-ական անգամ կարդաս Նարեկի այսինչ զլուխը, առանց ուշ դնելու տեսակ տեսակ գազաններու կամ դիւական երեւոյթներու, որոնք ահռելի շարժումներով եւ ձայներով քեզ կը վախցնեն, բայց չեն կրնար գիծէն անցնիլ: Եթէ մինչեւ վերջը դի-

մանաս, եթէ չահաբեկիս, երկիրի ամէնէն պատուական բաները մէկ հրամանով քեզի կը բերեն: Միւսնոյն ատեն կը զգուշացնէ զքեզ պատմելով թէ իրեն ծանօթներէն մէկը այսպէս փորձելով մինչեւ Յօրդ անդամը դիմացաւ, բայց՝ վերջին անգամ լող քար մը բերին եւ դլուխին վերեւ մագէ մը կախեցին, եւ ինք սարսափելով նուաղած ինկաւ. չխենդեցաւ, բայց խենդենալ ալ կայ: — Դժուար չէ նաեւ գտնել դեղնած ձեռագիրներ, որոնց մէջ կրնաս կարդալ. «Թէ հաճոյանալ կամիս ումեք, կարդա Բան ՀԲ. — Թէ ի լուսոյ նեղիս, կարդա Բան ԿԶ. — Ֆէսֆէսէի, գասաֆէթի, տրտութեան՝ թէ կարդաս Բան Կ., ազատիս. — Հպարտութենէ եւ ի փորձութենէ ազատիս թէ ի կիրակի օրն երեքտասան անգամ կարդաս Բան ԿԴ. — Հումմայ ցաւոց, որ է վար ցաւք, սէխուրի, սայլելամիշի, եւ այլ ծանր հիւանդութեան կարդա Բան ՀԹ.» եւ այլն:

Եւ Նարեկացիի ու իր զիրքին կամ գերեզմանին վրայ եղած այս կարգի ոչ-գիտական ծանօթութիւններէ դուրս, ժողովուրդը շատ քիչ բան գիտէ պատմական Նարեկացիէն, եւ քիչ բան կը հասկնայ Նարեկէն: Մատենադրական, եկեղեցական եւ այլ պատմութիւններու, Վարք Սրբոցի, Յայսմաւուրքի մէջ համառօտ դրուածքներ կան, բայց ասոնք դրեթէ բոլորն ալ միօրինակ բաներ են, եւ ժողովուրդը ատոնցմէ չի կրնար սէտք եղածին չափ օգտուիլ: Ուրախալի է, սակայն, որ վերջերս բաւական լուրջ ու կարեւոր ուսումնասիրութիւններ եղած են, եւ իր զիրքն ալ աշխարհաբար թարգմանութիւն ունեցած է: Այս թարգմանութիւնը որ անշուշտ գրաբարին համը չի տար, եւ երբեմն անճշդութիւններ ալ ունի — կրնայ շատ մեծ ծառայութիւն մատուցանել ժողովուրդին, որ ասանկ արժէքա-

ւոր եւ օգտակար հրատարակութիւններու սովը կը քաշէ, մտաւորապէս եւ հոգեւորապէս մահանալու աստիճան: Միայն եթէ յարգելի թարգմանիչը իր այս հոյակապ գործին ղիւրամատչելի հանգամանք մըն ալ տուած ըլլար, շատ աւելի օգտակար կրնար ըլլալ ան ժողովուրդին: Գրաբար գիտցողներուն յանձնարարելի է որ անպատճառ բնագիրը կարդան: Քիչ մը շատ չափազանցած կ'ըլլամ, ասկա թէ ոչ՝ սխալի ըսէի որ միայն Նարեկը կարդալու համար գրաբար սորվիլ կ'արժէ: Բայց գոնէ սաչափը ստոյգ է որ այդ գիրքը մեր հոգեւոր կեանքին համար շատ օգտակար կրնայ ըլլալ:

Իսկ իր մասին կարեւոր ուսումնասիրութիւն մը երեւցած է 1895-ի Մաղիկին մէջ, Նարեկացիի եւ անոր գիրքին մէկ վերլուծումը՝ դրական հայեցակէտէ: Առջի տարին ալ, 1903, Բիւրակնի մէջ Բարսեղ Շահպաղ Տանդէի հետ բաղդատեց Նարեկացին, եւ Նարեկը Աստուածային Կատակերգութեան հետ: Հոս հոն երբեմն կարճ հատուածներ ալ երեւցած են, ու սիրելի է յուսալ թէ աւելի աշխատալից եւ աւելի կարեւոր ուսումնասիրութիւններ ալ կը տեսնուին զեռ(*):

Գաղափար մը տալու համար թէ ի՞նչ է արդի ըմբռնումը Նարեկացիի մասին, մէկ երկու նմոյշ զնենք հոս:

«Այսպէս, — Առաջին, Տանդէ ու Նարեկացի, երկուքն ալ, եղած են երկու գերազանցապէս սոսմային հանճարներ, ամէն բանէ առաջ: Երկրորդ, երկուքն ալ իմաստասէր եւ բանաստեղծ եղած են միեւնոյն ժամա-

(*) Այս յօդուածը գրելէ ետք լսեցիմք թէ Հորոյ Նարեկի քարգմանութեան վրայ տետրակ մը հրատարակած է, որու սկիզբը Նարեկացիի մասին ալ գլուխ մը դրած է:

նակ, եւ յաւերժացուցիչները՝ իւրաքանչիւրը իր տոհմին եւ ժամանակին իմաստասիրութեան եւ իւրաքանչիւրը իր ժողովուրդին բանաստեղծական աւելնին: Երրորդ, երկուքն ալ գերազոյն ճոխութեան մը հասցուցած են, իւրաքանչիւրը իր լեզուն, եւ երկուքն ալ արտադրած են գործեր, որոնք կոչուած են անկիւնաքարը եւ սլարժանքը ըլլալու երկու ժողովուրդներու գրականութեան»:

(Բիւլակի, 1903, թիւ 5—6)

ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱՋ

«Մենք կը տեսնենք զինք մեծ ու վսեմ: Աշխարհային ու վարչական կեանքէն յաւէտ հեռի՝ ծնաւ բանաստեղծ—հանճար մը, սկզբնատիպ ու ինքնատիպ: Աղօթող ժողովուրդի զաւակ, ինքն ալ աղօթող մ'եղաւ, բանաստեղծ, կրօնաւոր հօր որդի, ինքն ալ կրօնաւոր, իմաստասէր վարդապետի աշակերտ, ինքն ալ իմաստասէր: Վանքի խոնաւ խաւերու մէջ կրցաւ իր միտքն ու հոգին բարձրացնել զէսլ ի վեր, մարդկային անձուկ սահմաններէն անդին, գտնելու իր մտատիպարը, որուն առջեւ ծնրադրեց ու հառաչեց, աղօթեց ու արտասուեց: Մեր կրօնական գրականութեան փայլուն զէմքերէն մին է Նարեկացի, ու Քրիստոնէական Հայ բանաստեղծութեան Հայր—բանաստեղծը»:

(Հաւաքածոյ Գաթ. Բ. Մաս եր. 199)

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

«Ի՛նչ գէմք: Մէկը՝ այն մարդկային տիպարներէն որոնք անդունդի խորութիւնով փորած են իրենց կեանքի տիրական զգացումը. անոնցմէ՝ որոնց երազը կեանքէն աւելի մեծ եղած է, եւ որոնք հագուազիւտ կարողութիւնը ունեցած են իրենց երազին ամբողջ մեծութիւնը արտայայտելու: ...Կ'զգանք որ իր վրայ խօսած ատենը բանաստեղծը ամբողջ մարդկութեան

հոգին իր մէջ խտացած կը տեսնէ. ինքզինքը ինկած
 զգացող այդ էակը որ բարձունքներու աչքը յառած
 գթութիւն կ'աղաչէ, այդ էակը ամբողջ մարդկային
 ազգն է: Իր գիրքը տեսակ մը անվերջ խօսակցութիւն
 է Աստուծոյ հետ. ճշմարիտ խօսակցութիւն մը, ուր
 բանաստեղծին տառապագին ձայնը միայն կը լսենք,
 բայց որուն ետեւ կ'զգանք, նոյն խակ իր ահաւոր լռու-
 թեան մէջ, Աստուծոյ ներկայութիւնը, որ հետզհե-
 տէ աւելի խոր, աւելի սուր կ'ընէ բանաստեղծին խօս-
 քը: ...Հոն կը տեսնենք սիրով լեցուած էակ մը՝ Աս-
 տուծոյ տարփանքովը վառուած: ...Երբեք իրեն հա-
 մար, բանաձեւ մը չէ Աստուած, երբեք բնազանցա-
 կան սահմանով մը չէ որ կ'որակէ դայն: Իրեն համար
 անիկա անհունը, անծանօթը, անհասն է: Բայց մի-
 անգամայն անհուն մը որ զգալի է, անծանօթ մը որ
 զինքը ամէն կողմէ կը սեղմէ, անհաս մը որուն խոր-
 հուրքը շօշափելի վէրքի մը պէս իր հոգին կը ցաւցնէ:
 Զանիկա իր մէջը կ'զգայ, իր վերեւ, իր շուրջ:»

(ԾԱՂԻԿ 1895-ի)

Հինգերորդ, Նարեկացիին ինչպէս որ էր: Այս գը-
 լութիւն-մէջ մանաւանդ զգալի է ծանօթութիւններու
 պակասը, — ստոյգ եւ ընդարձակ ծանօթութիւններ,
 որոնցմէ կարելի ըլլայ գծել ճիշդ պատկեր մը: Այս-
 պիսի ուսումնասիրութեան մը ատեն ծանօթութեան
 սովին պատճառները մէկէ աւելի են, տասնէ ալ աւելի
 են: Բայց վերջապէս ասով իրողութիւնը չզաղրիւր ի-
 րողութիւն ըլլալէ: Եւ մենք ստիպուած ենք իրարու
 կցկցել ինչ որ ձեռքերնիս կայ, ու երեւան բերել կա-
 րելի եղած ճշգրտագոյն նկարը:

Ուրիշ փափուկ կէտ մըն ալ աս է թէ անձը մերն

է եւ դայն ուսումնասիրողը՝ միայն անոր աղէկ կողմերը առնելու փորձութեան մէջ է: Միւս կողմէն այս փորձութեան մէջ չիյնալու համար անոր աղէկ կողմերը դանց առնելու վտանգն ալ ունի: Մենք սխալ աշխատինք անաչառ ըլլալ:

Այս գլուխին համար գլխաւոր աղբիւր ընտրած ենք իր Աղօթագիրքը, քանի որ յաւէտ կորսուած է իր գործնական կեանքի գիրքը: Գիտենք թէ այս վերջինով միայն կարելի էր Նարեկացին ճանչնալ իր ինքնութեան մէջ, եւ թէ մէկի մը երկը միշտ անսխալ հայելին չէ անոր նկարագրին: Սակայն եթէ միշտ չէ, առ հասարակ է: Եւ Նարեկացիի գիրքը, որ վերջին տեսակէն ըլլալու հանգամանքները ունի, կրնանք բաւական վստահելի աղբիւր մը նկատել, մանաւանդ երբ գիտենք որ որ իր վրայ սլաղաւորուած աւանդութիւնները եւ իր մասին տրուած կտորփշուր ծանօթութիւնները համաձայն են իր գիրքէն քաղուած տեղեկութիւններուն: Ուրեմն փորձենք գէթ մէկ քանի գլծ երեւան բերել Նարեկացիի նկարագրին:

Գրեթէ ոչինչ գիտենք Նարեկացիի ֆիզիքականին վրայ: Միայն սաչափ որոշ է որ ան, իբր կուսակրօն քահանայ, անթերի կազմ մը ունեցած ըլլալու էր եկեղեցական կանոնի համաձայն, եւ թէ իր ապրած վայրը, մաքուր օդով եւ կաղգուրիչ տեսարաններով, շատ նպաստաւոր էր իր առողջութեան, մանաւանդ եթէ ոչխար ալ կ'արածէր հոն աւանդութեան նայելով: Ասկէ դատ իր գիրքին մէջ քանի մը ակնարկութիւններ կան իր մասին, որոնցմէ կէս մը — գէթ իբր կարծիք — կրնայ հետեւցուիլ թէ բարձրահասակ եւ զեղաղէմ էր Նարեկացի, եւ առոյգ՝ նոյն իսկ տարիքը առնելէ ետք: Տեղ մը իր վրայ խօսելէ վերջ կ'ըսէ. «Արդ աւելի փա-

փաքելի չէ՞ր... ոչ հասակի աճումով բարձրանալ, ոչ դէմքի զեղեցկութիւնով զարդարուիլ» (Բան Դ. 2): Եւ ուրիշ տեղ մը. «Եթէ ես, որ մահի արժանի եմ, ծերութեան տարիքիս հասնիմ, տկարութիւնս մի թողուր, մի անարգեր ալիքս, մի կորացնէր կործանածը . . . Թող մարմինին կազմուածքը չաւրուի, թող չտգեղնայ զեղեցկութեան զուարթութիւնը» (Բան Զ. 3): Հոս ոչ միայն զեղեցկութեան խօսք կ'ընէ, հասկա նաեւ ծերութիւնը կ'երեւակայէ շատ հեռու բանի մը պէս — ինչպէս եւ դիտել տուած է Հայր Աւետիքեան — երբ 50 — 60 տարեկան եղեր է ալ:

Հասկնալու համար իր միտքի մակարդակը, քնածին եւ ստացական կարողութիւններով, բաւական լոյս կրնանք ստանալ ժառանգականութեան սկզբունքէն եւ եւ կեանքի մէջ իր դրաւած բաւական կարեւոր դերքէն: Բայց գլխաւորաբար իր գիրքն է կրկին որ իր միտքին կարողութիւնները երեւան կը բերէ:

Նարեկացիի իմացական կարողութիւններուն առաջինն է թերեւս մանրակրկիտ դիտողութիւն: Նիւթական եւ հոգեւոր իրերը եւ իրողութիւնները գիտունի մը աչքով կը քննէ: Նկատողութեան առած է մուկերուն մեղր ուտելը եւ դիտած է լուերուն կապմը, բնոյթը եւ ըրած վնասները: «Նաեւ ասպատակները ուրիշ վայրենիներու, որոնք գիշերամարտ զեւերու եւ խաւարատէրներու ինքնագլուխ բարբարոս գունդերուն կը նմանին, եւ որոնք գիշատիչ դայլերու գաղանթութիւնով՝ գլխահակ քալուածքով, արջնաթոյր գոյնով, կոր, սրածայր կտուցով — որ կարիճի խայթոցի կը նմանի — դժնդակ փուշով խոցատածի նման՝ կը ծծեն, կը քաշեն արիւնի խոնաւութիւնը, եւ հանգիստ անկողինը յոգնութեան տանջարան կը դարձնեն: Եւ երբ մէ-

կը ձեռքը երկնցնէ անոնց ըրածին հատուցումը տալու, չուտով կը զգան վտանգը վնասին զոր մարմինին կ'ազդեն, եւ խկոյն իրենց լերկամարմին փոքր հասակովը կը թռչին՝ իբր թէ թեւերով, եւ մարախի պէս ոստոստելով հոս հոն կը դեզերին. ու դաւող աղուէսնեւրու բաղմապատիր նենգութիւնովը՝ շատ մը փախուստի ճամբաներու մանուածները խոյս կու տան խորամանկաբար, որպէս զի ազատին մահի երկրւոյն: Ու իրենց այնքան չքոտի եւ չքաւոր անձովը ոչ միայն ուամիկը եւ խառնաճաղանձը, այլ մեծահարուստները անզամ կը փախցնեն, կը հանեն, կը տարազերեն իրենց ապարանքին վերնայարկի դստիկոնը, եւ կամ կը ստիպեն զանոնք բացօդեայ տեղ պառկիլ» (Բան ԿԹ. 2): Լուի մը այս մանրամասն նկարագրութիւնը միեւնոյն ատեն ո'րքան ալ պատկերալից կը ձգէ դեւի, զայլի, կարիճի, փուշի, մարախի եւ աղուէսի յարմար նմանութիւններով: Հապա ապարանքի բնակի'չը որ լուէն նեղուելով անկողինը դուրս կը հանէ:

Բայց Նարեկացի ոչ միայն իրերը մանր կէտերու մէջ կը նկատէ, հապա նաեւ զանոնք ամէն կալմով քննելէ ետք, բոլոր մասերը իրարու հետ կը կապէ եւ ամբողջութիւն մը կը ներկայացնէ: Իր մեղսալից անձը եւ Աստուծոյ բարութիւնը այնպիսի զանապան կէտերէ կը դիտէ, եւ այնպէս արագ որ հազիւ իրեն կրնաս հետեւիլ: Յետոյ ասոնք իրարու դէմ դնելով փրկութեան իրողութիւնը կը բացատրէ գեղեցիկ նախադասութիւններով: Կարդա Բան ԾԶ. եւ ԾԷ.: Իր խեղճ մեղաւոր մը ըլլալը ցուցնելու համար 105 բացատրութիւններ գործածելէ ետք կը հարցնէ թէ ի'նչպէս իր անձը Աստուծոյ ներկայացնէ: Յետոյ Քրիստոսի մեծութեան եւ գթութեան վրայ կը խօսի եւ կը վերջա-

ցընէ այսպէս. «Արդ դուն, ամենուն ողորմած Աստուածը Տէր Յիսուս Գրիստոս... ստացիր վերստին եւ մի կորսնցներ զիս, գթած, որ քու արիւնովդ բժշկուած եմ եւ քու ստինքովդ սնած: Քանզի քուկը է փրկութիւնը եւ քեզմէ է քաւութիւնը:» (Բան ԾԷ. 3): Ուրիշ օրինակ մը յաջորդ գլուխին մէջ. «Որ միշտ գթութենէ կը յաղթուիս եւ չես թշնամանուիր, ողորմութենէ կը պարտուիս եւ չես պարսաւուիր, մարդասիրութենէ կը բռնադատուիս եւ չես անգոսնուիր, բարութենէ կը հարկադրուիս եւ չես հայհոյուիր, սէրէ կը ստիպուիս ու չես բանբասուիր: Կը պաղատիս որ քեզի դառնան ու չես ձանձրանար, փութով կը հետեւիս ինծի որ անհնաղանդ եմ, ու չես յոգնիր, կը ձայնես ինծի որ չեմ լսեր, ու չես սրտմտիր, կը հողաս զիս որ թուլցած եմ, ու չես դադարիր: Բարի ես չարերուն ու պարտականներուն ներող, մեղաւորներուն քաւիչ ես, խաւարածներուն լոյս ես, մահացածներուն կեանք ես» (Բան ԾԸ. 2.):

Յետոյ իրադուքիւններու նշանակութեանը, իմաստին կը քափանցէ ու կը վերլուծէ զանոնք: Այս ճշմարիտ է մանաւանդ հոգեւոր իրողութիւններու մասին: Մեղաւորին մանրակրկիտ եւ ամբողջական նկարէն զատ, անոր ամբողջ հոգեբանութիւնը կ'ընէ: Եւ ամէն երեւոյթներու ետեւ ու ամբողջ տիեզերքին մէջ, կ'ըմբռնէ, կը զգայ Աստուծոյ մեծութեան եւ բարութեան գոյութիւնը: «Տէր, Տէր զօրութիւններու, եւ բոլոր գոյութիւններու թագաւորը, օրհնարանուած ողորմութիւն, ամէնուն Աստուածը, որ կը յաղթես լայնատարած ընդարձակութեան սահմանին, բոլոր անբաւութիւններուն որքանութիւնը դուն ես...: Լսէ սիրտիս լուծեանը, Տէր Յիսուս» (Բան ԾԳ. 1-3): Նոյն

խակ Աստուծոյ եւ տիեզերքի յարաբերութեան մասին Նարեկացիի ըմբռնումը բաւական մօտ կու գայ ներկայ փիլիսոփայութեան ըմբռնումին. «Քանզի դուն միայն ես երկինքի մէջ անճառ եւ երկրի վրայ անդին, դոյութեան տարրին մէջ եւ աշխարհի ծայրերուն սահմանին վրայ. ամէն բանի սկիզբը եւ ամէն բանի մէջ՝ բովանդակ լրութիւնով. օրհնեալ բարձրերուն մէջ» (Բան ԽԱ. 2): Դիտէ գոյութեան տարրին մէջ (ի տարր դոյի) եւ ամէն բանի մէջ՝ բովանդակ լրութիւնով (յամենայնի՝ ամենայն լրամամբ): Նախնական ձեւը չէ՞ աս immanence-ի գաղափարին, որու այնչափ շեշտ կը տրուի հիմա:

Բայց եթէ նախորդ երեք յատկութիւնները Նարեկացիի վրայ տեսնելու համար քիչ մը ուշադրութիւն պէտք է, կայ չորրորդ մը որ ինքնին երեւան կու գայ առանց քու փնտռելուդ, ստեղծող երեւակայութիւն մը:

Դիտողութիւնով քաղած իր ծանօթութիւնները մեծ վարպետութիւնով իրարու կը միացնէ եւ շատ ազդու նկարներ կը կազմէ: Օրինակի համար, իր պիտակցութիւնը վերլուծելով կը գտնէ նախ մեղքի ըզգացումը եւ անկէ յառաջ եկած տխրութիւն մը որ իր անձը կ'այրէ: Յետոյ կը գտնէ իր մէջ սաստիկ փափաք մը այդ մեղքերէն ազատելու: Ապա աւելի խոր նայելով կ'ըմբռնէ թէ ոչ տխրութիւնը եւ ոչ փափաքը վճռական քայլեր չեն, և թէ հարկ է կառմէ ընել վրձնական քայլ մը առած ըլլալու համար: Վերջապէս գիտէ որ իր բոլոր զգացումները եւ կամքը Աստուծոյ ուղղուելու են որ Ան փրկէ դինքը: Այս ներքին ու հոգեկան իրողութիւններուն կը կցէ նիւթական նմանութիւն մըն ալ — եկեղեցիին մէջ բուրվառով մատուց-

ուած խոնկը — եւ ահա սքանչելի նկար մը կը ստեղծուի. «Սասանած միտքիս իղձերը անձս տուչորոյ թախծութեան կրակին մէջ դրած, կամքիս բուրմառովը Գեղի կը մատուցանեմ» (Բան Ա. 1.) : Ապաշխարութեան իրողութիւնը թերեւս երբեք այսքան պատկերաւից ներկայացուած չէ, առանց միեւնոյն տաւն ճշմարտութիւնը խեղաթիւրելու : Այս միայն մէկ օրինակ մըն է :

Սակայն յիշուած մտային կարողութիւնները անյայտ պիտի մնային մեզի, եթէ Նարեկացի չկրնար զանոնք արտայայտել : Նարեկացի իր դադամարները եւ զգացումները գետի մը առատութիւնով դուրս կը յորդէ, եւ առ հասարակ նխորժելի ձեւի տակ : «Օրհնեալ, օրհնեալ եւ դարձեալ օրհնեալ, զիս ալ ընդունէ նոյն հաւատքին միջոցով . կանգնէ կործանումէս, բարերար, հիւանդութիւններուս ակտերէն բժշկէ զիս, ողորմած . մահին եղբրքէն դէպ ի կեանքը դարձուր զիս, դուն որ կենդանութիւն ես . ես ալ քուկդ եմ, աւաղակին հետ ապրեցուր զիս, ապաւինութիւն . անձով մեռածիս կենդանութեան շունչ պարգեւէ, դուն որ յարութիւն ես, կեանք, անմահութիւն . որ անպակաս բարիք ես, անսպառ շնորհք, անփոփոխ ներողութիւն, ամենազօր օգն, ամենիշխան ձեռք, ամենամերձ մատ : Կամէ, Տէր, ու փրկուիմ, գթութիւնով նայէ միայն, ու արդարանամ . . . առատաձեռնէ, եւ նոյն խակ քու վրադ պատուաստուիմ իսկոյն» (Բան ԻԲ. 2) :

Նարեկացիի միտքին այս բարձր կարողութիւններուն քով կան թերեւս քանի մը բաներ ալ, որոնց մէջ տկար եղած է ինք : Ասոնցմէ մէկն է զսասուորումի մէջ չփութութիւն : Իրաւ է թէ բաւական ճարտարութիւն ցոյց կու տայ հոս ալ, բայց ընդհանուր կեր-

պով իր գաղափարները ցանցի պէս հիւսուած են իրա-
 րու, եւ խորհուրդի կամ զգացումի թելերը չես գիտեր
 թէ ուրիշ՝ կը սկսին եւ ո՛ւր կը վերջանան: Մէկ թելը
 ամէն ուղղութիւն կ'առնէ, ամէն մասի մէջ կը մտնէ,
 ուրիշ ամէն թելի հետ հանգոյց մը ունի: Իր գաղափար-
 ները կը նմանին աճող բոյսին, որ օդին մէջ ու հողին
 մէջ ամէն ուղղութիւնով ճիւղեր կ'արձակէ առանց հա-
 շիւի: Ուրիշ մէկ թերութիւնն է միտքի այն կաշկան-
 դումը, որ երբեմն երեւան կու գայ իր գիրքին մէջ:
 Վարդապետութիւններու եւ հաւատալիքներու զծուած
 սահմանի մը մէջ քիչ շատ բանտարկուած է իր միտքը:
 Ազատ չէ վերջապէս իր դարի նախապաշարումներէն:
 Կարդա միւռոսնի վրայ գրուած գլուխը: Զեռագիր տետ-
 րակ մը տեսած ենք, զոր գրած էր Փրոֆ. Ա. Պէդճեան
 Այնթապի մէջ կրօնական վիճաբանութեան մը առի-
 թով, որու մէջ այս գլուխէն շատ մը կոչումներ կա-
 յին: Եւ իրաւ ալ այսպիսի մեծ մտքի տէր անձերու ուշն
 անգամ գրաւելու աստիճան տարօրինակ բաներ կան
 այդ գլուխին մէջ: Միայն սա մէկ գիտողութիւնը պէտք
 է ընել. այդ գլուխը, Նարեկացիի՛ն գրածը ըլլայ կամ
 ուրիշինը(*), ծայրէ ծայր բառական իմաստով առնե-
 լու չէ: Երբեմն նիւթական բացատրութիւններու տակ
 հոգեւոր ճշմարտութիւններ յայտնել ուզած է հեղի-
 նակը, ով որ ալ է: Բայց այս պարագան հաշուելէ
 ետքն ալ, այս կամ ուրիշ գլուխներու համար, տակա-
 ւին իր գիրքը կարդալու ատեն այնպիսի տպաւորու-
 թիւն մը կ'առնես թէ իր միտքը տեսակ մը ճնշում ու-
 նի քիչ կամ շատ: Երբորդ թերութիւն մըն ալ չափա-
 զանցելու եւ կրկնութիւններ ընելու միտումն է: Եր-

(*) Կրնայ իր քարգմանածը ըլլալ:

բեմն ձանձրանալու աստիճանին կը հասցնէ զայն: Տեղ մը ինքն ալ կը զգայ զայս, կ'երեւնայ, եւ կ'ըսէ. «Կրկնաբանութիւններս շատախօսութեան թող չվերագրուին»: Եւ իրաւ շատ տեղեր շատախօսութիւն եղած պիտի ըլլար, եթէ անոնց մէկ ծայրէն միւսը իր կենդանի, անկեղծ եւ սիրալիր հոգին խառնուած չըլլար:

Գալով իր ստացական կարողութիւններուն, նախ տիրացած է իր լեզուին եւ անոր գրագիտութեան: Հոս ալ իր միտքը երբեմն կը կաշկանդուի թէեւ ճարտասանական ձեւերու մէջ, բայց յաճախ լեզուական սահման իսկ չձանձնար: Թերեւս Հայերէնէ դատ Արաբերէն ալ գիտէր: Ծաղիկի վերլուծողը կ'ըսէ թէ Արաբական ազդեցութիւնը զգալի է իր ոճին մէջ: Նոյնը կը կարծէ որ Յունարէն ալ գիտցած ըլլայ: «Նարեկացիին համար», կ'ըսէ, «Յունարէն գիտցած ըլլալը գրեթէ անհրաժեշտ է բացատրելու համար իր ոճը ըմբռնելու նրբարուեստ եղանակը: Եւ յետոյ Յունական գրականութեան ձեւ մը չունի՞ն այն երկու կտորները (Կոչնակի եւ Միւռոնի վրայ), որոնք թարգմանօրէն ենթատիտղոսը կը կրեն, եւ որոնց ո'ր լեզուէն թարգմանուած ըլլալը չգիտցուիր» (Ծաղիկ, 1895): Լեզուներէ դատ գիտէր նաեւ իր ժամանակի գիտութեան գէթ տարրականը: Արեւմուտքի մէջ սովորական դասընթացքը եօթը ճիւղ ունէր. Լեզուներ, Տրամաբանութիւն, Ծարտասանութիւն, ապա Երաժշտութիւն, Թրամաբանութիւն, Երկրաչափութիւն եւ Աստեղագիտութիւն, կամ ասոնց նմանող դասեր: Նարեկացի ալ ասոնց հմուտ էր, կ'երեւի, եւ ասոնցմէ զատ գիտէր նաեւ փիլիսոփայութիւն եւ աստուածաբանութիւն: Իսկ կրօնքի եւ Սուրբ Գիրքի մասին իր հմտութիւնը անհամեմատ է: Հիմա մեր մէջ ինքզինքնին

Սուրբ Գիրքի շատ հմուտ սեպուղներէն մէկն ալ չեմ
կարծեր թէ Նարեկացիին չափ Սուրբ Գիրք 'դիտէ :
Ծայրէ ծայր իրն է Սուրբ Գիրքը, որու կ'մախքը ճար-
տարութիւնով իր գիրքին կ'անցընէ, ներշնչուած խօս-
քերը երկրորդ ներշնչումով մը արձանագրելով : Այսօր
եթէ Նարեկացի այցելութեան ելլէր մեր դպրոցներուն,
մեր ընտանիքներուն, եւ մանաւանդ իրեն պաշտօնա-
կից ուսուցիչներու եւ կղերներու առանձնարաններուն՝
Սուրբ Գիրքի ընթերցում փնտռելու համար, ... Լրեսը
ծածկելով պիտի լար անշուշտ :

Իր մտքին արտադրութիւնները, Աղօթամատեա-
նէն դատ, որ իրաւամբ զինքը կը ներկայացնէ «բոլոր
աշխարհի աղօթանուէր պատգամաւորը», ասոնք են .
Ճառ ի Գովեստ Առաքելոց, Պատմութիւն Խաչին Ապա-
րանից, Գովեստ ի Սուրբն Յակոբ Մծբնայ, Խաչի Ներ-
բող, Աստուածածնայ Ներբող, Բան Վասն Ուղիղ Հա-
ւատոյ, Մեկնութիւն Երգ Երգոցի, Թուղթ մը Թոնդրա-
կեցիներէ զգուշացնող, նաեւ դանձեր, տաղեր, մեղե-
դիներ : Ահա Յարութեան տաղը .

«Սայլն այն իջանէր ի լեռնէ,
Եւ ի վերայ նորա աթոռք են կարգեալ,
Եւ ի վերայ նորա գահոյք ոսկեղէնք,
Եւ ի վերայ նորա բեհեզք ծիրանիք,
Եւ ի վերայ նորա որդի արքայի,
Եւ յաջմէ նորա վեցքեւեան Սերովբէքն,
Յահելէ նորա բազմաչեան Քերովբէքն,
Առաջի նորա մանկունք գեղեցիկ,
Ի գիրկս նորա խաչն Տէրունական,
Ի ձեռին նոցա սաղմոսարան եւ բնար,
Որք երգէին եւ ասէին,

— Փա՛ռք Բրիստոսի ամենագոր Յարութեան»:

«Ի գիլ գայր ի գիլ, սայլիկն ի գիլ,
Ի լերան յաջ կողմանէն.

Սայլիկն ի գիլ գայր ի գիլ,

Եւ նունչելով գայր մտանէր յերուսաղէմ,

Եւ որդիք Նոր Սիովնի նոր երգէին գայս ասելով.

— Փա՛ռք Բրիստոսի ամենագոր Յարութեան:»

Նարեկացիի բարոյական նկարագիրը իր հոգեկան կեանքին պտուղը եղած է գլխաւորաբար: Ուստի ծանրանալու համար բուն իսկ հոգեւոր կեանքին վրայ, միայն քանի մը բան կը յիշենք հոս իր բարոյական յատկանիշերէն: Ասոնցմէ մէկն է անկեղծութիւն: «Կերպարանք պիտի չփոխեմ», կ'ըսէ, «տեսնողին առջեւ, քրննողին հանդէպ պիտի չկեղծաւորիմ... պիտի չզարդարուիմ ուրիշին պայծառութիւնովը... ոչ մէկը մեղաւոր է ինծի պէս» (Բան ՀԲ. 2): Եւ իրաւ ինչ անկեղծութիւնով կը խոստովանի իր մեղքերը եւ պակասութիւնները, ու կը սոսկայ՝ չըլլայ թէ գինքը իր եղածէն աւելի լաւ կարծեն: «Սիրտի ուրիշ դժնդակ կսկիծ մըն ալ ունիմ», կ'ըսէ, «գիտ այնպէս կը կարծեն ինչպէս որ չեմ» (Բան ԻԷ. 3): Իր անկեղծութեան կցուած է նաեւ քաջութիւն: Մեր կեղծաւոր սեպած անձերէ շատեր անկեղծ մարդեր են, միայն քաջութիւն չունին իրենց անկեղծութիւնը արտայայտելու, եւ աս կը վնասէ իրենց: Նարեկացի այնպէս չէ. գէթ այդ տըպաւորութիւնը կը ձգեն վրադ իր խօսքերը երբեմն: Տեղ մը, կ'երեւի իր յայտնի խոստովանութիւններուն համար իր անձնասիրութենէն յանդիմանուելով, մեծ ուժգնութիւնով կը յարձակի անոր վրայ, եւ հիանալի թափով մը դուրս կը ժայթքէ իր հոգիին ամբողջ խռով-

քը. «Քանզի եթէ ևս անձամբ այսքան խօսքերով իմ անձիս դէմ խիստ դատախազ կանգնեցայ, եւ դեռ բարկութեանս... վեր բռնած եմ անխոնարհելի կերպով, երկրածիններէն ո՞վ պիտի կրնայ ողորել զիս: Ամէն բան պիտի խայտառակեմ, ամբողջ էութիւնս դատելով տուգանքի պիտի ենթարկեմ... մեղանչեցի ամէն բանով ամէն բանի մէջ, ողորմէ, դթած» (Բան ԻԲ. 3): Ուրիշ յատկութիւն մըն է իր խոնարհութիւնը: Ինքզինքը Աստուծոյ առջեւ վերջին ծայր կը խոնարհեցնէ, եւ ճարտասանական ձեւերը եւ իր միտքին չափազանցելու միտումը հաշիւի առնելէ ետքն ալ տակաւին կը դգաս թէ անկեղծ եւ բնական է իր խոնարհութիւնը: Եւ արդէն առանց ասոր ի՞նչպէս կրնար իրական Քրիստոնեայ մը ըլլալ, ինչպէս որ պիտի տեսնենք թէ էր: Իր մէջ բարոյական ուրիշ ոյժ մըն է ներողամտութիւնը եւ ուրիշներու հանդէպ ունեցած լայնմիտ ընթացքը: Իր Փրկիչը սիրոյ եւ ներողամտութեան Աստուածն է, եւ ինքն ալ իր Փրկչին հաճելի եղած զգացումները ունի: Հոգ չէ թէ եկեղեցին նոյովք կարդայ հերձուածողներուն, ինքը Աստուծոյ ազդեցութեանը տակ կը խօսի անոնց հետ՝ վիճարանութեան ատեն; «Իմ մէջս է Աստուծոյ յիշատակը երբ... հերձուածողներու հետ հակաճառեմ» (Բան ԼԲ. 2): Եւ կ'աղօթէ անոնց համար. «Արդ այս պարագային ի՞նչ աւելի հաճոյական աղերս մատուցանեմ քեզի, եւ ընդունելի խունկի ի՞նչ անուշ ծուխ, քան խնդրել քեզմէ՝ ինձմէ անխժուածները օրհնել... նոյովուածներուն բարեգործել: ...Ես ամենաթշուառ տառապող մը բովանդակ միտքով ներեցի ինծի դէմ մեղանշողներուն: Եւ ինչպէս ինծի բարիք ընողներուն, նոյնպէս ինծի չարաչար նենգողներուն համար բոլոր սիրտով հաշտութիւնդ խնդրեցի, եւ անոնց հա-

մար պաղատանքով ծունր կրկնեցի: Հապա ո՛րչափ ա-
ւելի դուն ինծի այցելութեան ելլելով պիտի ողորմիս
քու մեծութեանդ համեմատ, գովուած խնամակալ,
դուն կեանք մահացածիս» (Բան ԾԵ. 2): Ու դեռ աւելի
առաջ կը տանի իր սիրալիր աղատախոհութիւնը. «Ա-
մէնուն կը բաւես, կաթ ուտող մանուկներուն, դեռատի
պատանիներուն, միտքով վայրենիներուն, գոռող սրի-
կաներուն: Մինչեւ իսկ թատերական տեսարաններու
կամ խառնիճաղանճ բազմութեան կոյտերուն, եւ կամ
հզօր Աստուծոյդ կամքին անախորժ եղող պարախաղե-
րու մէջ իսկ մոռցուած չես դուն: Արդ դուն ստացար
ամէնքը, եւ քուկդ են ամէնքը, ամէնուն ալ պիտի ողոր-
միս, միակ բարեգութ, քանզի թէեւ մեղանչեն իսկ՝
քուկդ են, վասնզի քու հաշիւիդ մէջն են» (Բան ԼԱ.
23): Շատ Քրիստոնեաներ հազիւ պիտի ներէին իրենց
այսքան աղատախոհութիւն, այս դարի մէջ իսկ: Բայց
ինչո՞ւ չէ. «Ահա երկայնամիտ կամքիդ լոյսին մէջ
ծածկուեցաւ, ընկղմեցաւ հանուր մարդկութեան շա-
րութիւնը իբր դոյզն մուսլ՝ արեւի տապին մէջ» (Բան
ԻԹ. 2)

Իր բարոյականին վրայ խօսելու ատեն կարեւոր
կէտ մըն է թէ ո՛րչափ իրականացած է իր կեանքին
մէջ մեղքը, որու գիտակցութիւնովը հիւանդ կ'ըլլայ,
եւ զոր կը խոստովանի սրտանց: Սուտի, գողութեան
պէս՝ բարոյական կեանքի մէջ մեղք սեպուած յանցանք-
ներու մասին — թէ ի՛նչ և ո՛րքան ունէր անոնցմէ — որոշ
բան մը չենք կրնար ըսել: Սակայն մեղքը աւելի Քրիս-
տոնէական տեսակէտէ առնելով, այսինքն իբր որոշ ան-
հնազանդութիւն Աստուծոյ դէմ, Նարեկացի ինքզինքը
Աստուծոյ նուիրելէն ետք զէք մէկ անգամ կամ թե-
րեւս շատ անգամներ ուղղակի անհնազանդ եղած է, եւ

այդ անհնազանդութիւնը կամ անհնազանդութիւնները Աստուծոյ ներկայութիւնը ծածկած են իրմէ, եւ ինք չատ տեղեր ասոր յիշատակութիւնը կ'ընէ: «Ընտանութեան միաւորութիւնը անջրպետեցաւ, սրբութիւն սիրող Աստուծոյ Հոգին տրամեցաւ» (Բան ԻԴ. 2): «Կտրուած եմ, կրկին պատուաստուելու համար քու կցորդութիւնդ. մահի խաւարով ծածկուած եմ, քու կեանքիդ նշոյլը. խռոված եմ, հանդարտութեանս համար քու խաղաղութիւնդ. օտարացած եմ, վայրագութեանս դէմ քու ողջոյնդ. մոլորած եմ, դարձիս համար քու ձայնդ: Քանզի դուն ամէն բանի կը տիրես զթութիւնով, եւ քու մէջդ դոյզն խաւար իսկ չկայ, եւ առանց քեզի բարութիւն չկայ» (Բան Լ. 4): «Արդեօք կարելի պիտի ըլլա՞յ տեսնել ողբալի հոգիիս փշրուած նաւը կրկին կազմուած, մեծ անջրպետով բաժնուածները նորէն միացած, վշտացածիս յողնաթախիծ սիրտը վերստին բերկրած: Կրնա՞մ ակնկալել կրկին կազդուրուիլ, ես որ լոյսիդ շնորհքէն ինկած եմ: Արդեօք պիտի տեսնե՞մ դարձեալ քու ընտանի պայծառութեանդ վայելչութիւնը՝ որ ինծի երեւնայ ողորմութիւնով: ... Քու առջեւդ ամչնալով կը կենամ: Իսկ եթէ քու բարերար կամքիդ ողորմութեան լոյսը ցոլանայ, քու քաղցրութեանդ առատութիւնը աղբիւրի պէս պիտի հոսի, քու անապակ սիրոյդ ծորումը հեղեղի պէս պիտի թափի, ընդհատած ողջոյնիդ ձայնը, Տէր, վերստին պիտի լրսուի, հեռացած խաղաղութիւնդ պիտի մօտենայ նորէն» (Բան ԻԵ. 3, 4):

Այս տեղ կրնանք յիշել նաեւ մեղքի վրայ այնքան շատ ծանրանալու, այնքան շատ լալու՝ ողբալու իր ունակութիւնը, որ ամպի մը պէս կը ծածկէ կարծես Աստուածային լոյսով ու սիրով ողորդուած իր հոգին: Բայց,

այս եռակի հանգամանք ունի, նախ արեւելեան եւ յետոյ բնաշխարհային եւ վերջին տեղը անձնական: Իրաւ ինքն ալ գիտէ թէ՛ ատ լաւ չէ. «Քանզի հաւասարապէս կորուստի կը մատնեն թէ՛ ուժգին զղջումը եւ թէ՛ մեղանչելը մոլեգնաբար» (Բան Ծ. 1): «Քանզի ոչ այնքան վհատութեան գոյժը կը տաղնապեցնէ զիս որքան փրկութիւնդ կը քաջալերէ եւ կը զօրացնէ» (Բան Կե. 3): Բայց կրկին իր գիրքը կարդալու ատեն կ'ըսես, Երանի թէ քիչ մը քիչ ողբ կենար մէջը:

Ասոնցմէ զատ կրնա՞նք արդեօք բարոյական թերութիւն նկատել տեսակ մը աղէկ ընելու գիտակցութիւն, որ երբեմն փայլակի պէս ընթերցողի միտքին կը զարնուի, առանց սակայն զգացնելու թէ ուրկէ՛ ծընունդ առաւ եւ ի՞նչպէս, եւ որ սակայն շուտով կը կորսուի ինքնամոռաց, սրտաբուխ մաղթանքներու հեղեղի մը մէջ:

Բայց հոգեկան կեանքն է Նարեկացիի ամէնէն զօրաւոր կողմը: Հոս՝ ան բարձրութեան մը կը հասնի, որուն շատ քիչեր կրնան հասնիլ: Արդեօք կա՞ն ոմանք մեր մէջ որ Նարեկացիի կեանքին այս կողմը միջին դարի յատուկ երեւոյթ մը կը սեպեն եւ հոգ կը դնեն իր տրկարութիւնը, կամ գոնէ անկարելոր բանի մը պէս զանց կ'ընեն նկատողութեան առնել զայն: Եթէ կան իրաւ, անոնք մեծ անիրաւութիւն մը ըրած կ'ըլլան մարդկային բնութեան դէմ ընդհանրապէս եւ Նարեկացիի դէմ մասնաւորապէս: Բայց մենք անցնինք հասկնալու իր ներքին հոգեւոր կեանքը: Այս մասին իր գիրքին մէջ գտնուած յայտնութիւնները ասոնք են:

Նախ, անձնական մեղքի եւ մեղանչական բնութեան նկատումով խորունկ եւ տխուր գիտակցութիւն մը ունի: Շատեր մեղաւոր ենք կ'ըսեն եւ ըսածնուն ալ հա-

մոգուած են անկեղծօրէն, բայց կրնայ ըլլալ որ այդ համոգումը տրամաբանելով, հետեւցնելով դոյացած ըլլայ իրենց մէջ: Աղամ մեղանչեց եւ անոր մեղանչական բնութիւնը մեղի անցաւ. ես ալ ժառանգած եմ այդ բնութիւնը. ասկէ զատ սուտը, խարէութիւնը մեղք է, ու ես կը ստեմ երբեմն ու կը խարեմ ու կեանքիս մէջ չատ թերութիւններ ունիմ, հետեւապէս մեղաւոր մըն եմ թէ՛ սկզբնապէս թէ՛ անձնապէս: Սակայն եթէ մարդ, առանց տրամաբանելու կամ հետեւցնելու, իրեն ներկայացուած հոգեւոր բարձր կեանքի մը ազդեցութեան տակ՝ մեղաւոր ըլլալու գիտակցութիւնը կ'ունենայ, այս միւսէն բոլորովին տարբեր է: Եւ Նարեկացիինը այս վերջին տեսակէն է:

Ասկէ զատ մեղքի վրայ իր ըմբռնումը չատ խորունկ է: Արտաքին մեղքերու խիստ չատ տեսակներ եւ օրինակներ կը համրէ, բայց ասոնց բոլորին հիմը կը դնէ բուն իսկ հոգիին խորը, կամքի եւ յօժարութեան սահմանին մէջ: Սիրտը Աստուծոյ ազդեցութենէն հեռու պահել եւ Անոր անհնազանդ դտնուիլ, այս իսկ է իրեն համար մեղքը եւ յանցանքին աղբիւրը: «Բու օրէնքներդ գիտնալով հանդերձ անպատշաճ կերպով ընթացայ՝ չարաչար մոլորելով, աս է ամէն բանով ամէն տեսակ մեղանչելը: Բու կամքիդ սահմանէն դուրս վաղեցի, որ մեղադրելի անօրէնութեան ստույգ էութիւնն է: Անչափ չարիք գործեցի չարունակ եւ մեղքերս կատարելութեան հասցուցի. ինչ որ յանցաւոր ըլլալու ճշգրիտ պատկերն է: Սպառնացար եւ չղարհուրեցայ, աղացելիր եւ բնաւ ականջ չկախեցի, ինչ որ անհնազանդութեան յայտնի նշանն է» (Բան Ի. 1):

Երկրորդ. մեղքէ ազատելու եւ փրկուելու համար բոլորովին յուսակտուր է իր անձէն եւ ուրիշներէ, ու

հոգիի փրկութեան միակ աղբիւրը եւ պատճառը Քրիստոս ինքն է . եւ միջոցը Անոր շնորհքը : Այս կէտը, սակայն, Երբեմն կասկածի տակ կ'իյնայ, երբ կը հանդիպինք այնպիսի աղօթքներու որոնց մէջ սուրբերու բարեխօսութիւնը կը խնդրէ կամ նիւթական միջոցներու մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէ, ինչպէս միւռոնի աղօթքին մէջ : Ամբողջ գիրքին մէջ 4—5 տեղ սուրբերը բարեխօս կը բռնէ եւ աղօթք մըն ալ ունի ուղղակի Ս . Աստուածածինին ուղղուած : «Եւ արդ. այսքան յուսահատութիւններէ եւ ահարկու սրտաբեկութիւններէ ետքը, Աստուածային բարկութեան պակուցանող սաստկութենէն տաղնապած՝ տրտում հոգիով քեզի կ'աղաչեմ, Սուրբ Աստուածածին : Մարդէ գոյացած հրեշտակ, մարմնատեսիլ Քերովբէ, երկնաւոր արքայուհի, օգի նման դուտ, լոյսի պէս մաքուր... բարձրեալ Հօրմէն զօրացած ու հովանաւորուած, Հոգիին հանգիստովը պատրաստուած ու մաքրուած . Որդիին բնակութիւնովը յարդարուած եւ կաղմուած : Հօրը միածինը քու ալ անդրանիկդ է . ծնունդով որդիդ՝ իսկ արարչութիւնով Տէրդ» (Բան 2. 1) : Եւ ամբողջ այս գլուխը այսպէս գովեստով եւ աղաչանքով կ'երթայ եւ Քրիստոսի փառատրութիւնով մը կը վերջանայ : Ասոնցմէ դատ տեղ մըն ալ աւելի տարօրինակ բան մը կ'ըսէ . «Առանց որոնց (փրկեալներուն) ոչ է մատչիլ առ Տէր» (Բան 2. 3) : Այս քանի մը հաղուադիւտ պարագաները առաջին նայուածքով այնպէս կարծել կու տան թէ Նարեկացի հոգեւոր փրկութեան ինչ ըլլալը շատ սխալ ըմբռնած է, ինչպէս բնական ալ էր իր Ժամանակին համար : Սակայն այնպէս չէ . փրկութեան միայն Քրիստոսէ բխիլը եւ Անոր ձրի շնորհքը ըլլալը այնքան որոշ, այնքան բացայայտ է իր գիրքին մէջ, որ հակառակը

պնդել ձրի գրադարտութիւն պիտի ըլլար Նարեկացիի
 հանդէպ: Իսկ վերը յիշուած խօսքերը մեկնել ոչ այն-
 չափ դիւրին է, ոչ ալ, աւելի, այնչափ կարեւոր: Բայց
 սա բացատրութիւնը բանաւոր կ'երեւնայ մեզի: Նա-
 րեկացի կը հաւատար սուրբերու բարեխօսութեան,
 բայց ոչ այնպէս ինչպէս կը հասկցուի առ հասարակ,
 այսինքն իբր պայման հողիի փրկութեան: Խօսքը Պա-
 տիկան վարդապետի մը տանք, Հ. Գաբրիէլ Աւետիք-
 եանի: Կոյսին ուղղուած աղօթքի լուծումին մէջ կը գրէ
 ան. «Այսքանեաց յուսահատութեանց եւն... Եթէ փր-
 կութեան գերբնական բարիքին համար ըսուած են (այս
 խօսքերը) իբր թէ Աստուծոյ զօրութիւնովն ալ ստանալ
 կարելի չէ դայն, միշտ չար է, եւ Սբ. Հոգիին դէմ
 մեղք: Եւ սակայն յայտնի է թէ Սբ. Վարդապետը այս ի-
 մաստով չգործածեր, որ ամէն տեղ Աստուած կարող կը
 դաւանի ամէն անհնարութեան եւ միշտ շնորհ եւ փր-
 կութիւն կը խնդրէ: Ուստի զգոյշ ըլլալու է որ չըլլայ
 թէ մէկը ազիտաբար շիտակ դրուածները թիւր հասկը-
 նայ եւ գրողները մեղադրէ, որով միայն իր անձը տը-
 գէտ ցուցուցած կ'ըլլայ:» Եւ Առանց որոց ոչ է մատչիլ
 առ Տէր խօսքը մեկնելու ատեն կ'ըսէ. «Այսինքն առանց
 միջնորդութեան սրբոց: Բայց սա հասկնալու է ոչ թէ
 բացարձակապէս Աստուծոյ ընդունուած ամէն բարիքի
 համար, քանզի այսպէս բացարձակ եւ ընդհանրական
 միջնորդ միայն Յիսուս Քրիստոս մեր Տէրն է: Այլ
 հասկնալու է Աստուծոյ աւելի համարձակ մօտենալու
 մասին, քանզի սուրբերու արժանաւորութիւնը եւ հա-
 մարձակութիւնը աւելի վստահութիւնով Աստուծոյ մօ-
 տենալու կ'օգնէ: Նաեւ հասկնալու է այն մասնաւոր
 բարիքներուն համար զորս Աստուած սուրբերու բարե-
 խօսութիւնով տալ սահմանած է, ինչպէս Յորի բարե-

կամներուն թողութիւն տալ սահմանուած էր Յորի աղօթքով:» Բայց յիշուած քանի մը խօսքերը առանց մեկնութեան ալ իրենց բուն նշանակութիւնը կը գըտնեն, երբ կարդանք իր գիրքի ամբողջական ոգին հոգեւոր փրկութեան նկատումով: Ահա քանի մը օրինակ շատերու մէջ:

«Եւ արդ որո՞ւ պաղատիմ... քեզի, բարերար Աստուած, որ կենդանի ես եւ ամէնուն կենդանութիւն կուտաս» (Բան ԾԱ. 1):— «Քանզի եթէ նոյն իսկ Արրահամին աղաչեմ, ծարաւէն պապակած մեծատունին առակը վարդապետելով կաթիլ մը ջուր չկրնար տալ ինծի: Իսկ եթէ Ահարոնին, ինք ալ մաղթողի մը կարօտ եղաւ. եւն.: Իսկ եթէ հաւատքի վէմ Պետրոսին, ան ալ քու խնամքէդ քիչ մը շեղելուն պէս իր զգացումներուն գերի եղաւ: Եւ քանզի հոգի փրկելու մէջ մարդերու կարողութեան սահմանը չափուեցաւ... ահա քեզի կը դիմեմ, կենդանի Աստուծոյ Որդին... ահա դուն ես կեանքը, դուն ես փրկութիւնը, դուն ես երանութիւնը» (Բան Հ. 1. 2. 3.) — «Անխախտ կեանքի պատճառ Տէր Յիսուս Քրիստոս... որ հոգեկան վէրքերու պատատ պատրաստելու համար չես կարօտիր ոչ սպեղանիներու, ոչ ժամանակի, ոչ միջնորդի» (Բան ԽԳ. 1. 2.):— «Ամենառատ աննուաղ երկայնամտութիւնովդ լսէ ինծի դառնացնողիս, դուն որ ամէն պարապայի տակ հոգիի փրկութեան միակ միջոցն ես, բոլորին Աստուածը... մեղանչողներու քաւիչ, մահացածներու փրկութիւն» (Բան ԼԲ. 2):

Նոյնպէս շատ օրինակներ կան ցուցնելու թէ իր արժանիքին կամ իր ըրածներուն վրայ ալ յոյս չունի երբեք: «Քու շնորհներուդ առջեւ թող չզօրանան մարդկային դործեր» (Բան ԺԳ. 2): Ու դարձեալ. «Որ

ապրիմ իմ դորժքերէս աւելի քու շնորհքներուդ փա-
րելով» (Բան ԼԱ. 2) : Վերջապէս. «Արդիւնցի, փակե-
ցի, կնքեցի ինձմէ կեանքի հնարաւորութիւնը ոեւէ
կողմէ, որպէսզի փրկելով զիս, որ մեղքով կասուած
եմ, կրկին փառաւորուիս զովութիւնով» (*) (Բան ԻԸ.
2) :

Երրորդ, հոգիի փրկութեան էութիւնը խիստ լաւ
ըմբռնած է : Սոսկ մեղքէ ազատիլ, շնորհք ստանալ,
կամ յետոյ երկինք երթալ չէ ան, հապա Աստուծոյ
հետ կենդանի յարաբերութիւն, իր բառերով Աստու-
ծոյ հետ ընտանութիւն : Ու իրեն համար ո՞րքան «ըղ-
ձալի է հոգեւոր հաղորդակցութեան այս մերձաւոր ըն-
տանութիւնը» (Բան ԿԱ. 2) : Իրաւ ինքը շատ մեղաւոր
է եւ անարժան՝ այդպիսի յարաբերութեան մը, բայց
ի՛նչ փոյթ. «Շատ են իմ սլարտիքս եւ չափէն աւելի,
բայց ոչ այնքան հրաշալի որքան քու ողորմութիւնդ»
(Բան ՀԴ. 3) : Ուստի համարձակ կը դիմէ Անոր ոտքե-
րուն տակ եւ «ձեռքերը վերցնելով սիրտը կը տարածէ»,
քաւութիւն, սէր կը խնդրէ : «Ահա իմ վրաս ալ ցօղէ քու
Հայրական գթութեանդ կենդանի սէրը, որ, քու ամե-
նառատ այցելութիւնովդ քաւութիւն դտած, ես ալ
փրկուիմ» (Բան Կ. 5) : «Կ'արձանանայ» Անոր առջեւ եւ
կ'աղօթէ. «Արդ կ'աղաչեմ քեզի, Տէր Յիսուս Քրիս-
տոս, ողորմութիւնով ինձի նայէ... եւ քու բարի Հո-
գիդ իմ հետս թող բնակի՝ խաւարի մէջ ինձի լոյս տա-
լով» (Բան ԿԶ. 3) : Եւ պատասխան ալ կ'ընդունի իր

(*) Ու յիշելու է թէ այդ ատեն հոգեւոր փրկութիւնը փոխա-
րէնով միայն կը ստացուէր, եւ եկեղեցին սակարկութիւն կ'ընէր
մերոյութեան համար : Եւ տակաւին ծնած չէին Ամսելմոս եւ Բեռ-
նարդոս որ Նարեկացիէն դար մը ետք միայն վարդապետեցին հա-
ւատով արդարացում եւ շնորհով փրկութիւն :

Փրկիչէն, կը լսէ Անոր ձայնը, «Անընդմիջելի մեր-
 ձաւորին» «ընտանի ողջոյնը», եւ առ իսկ է իրեն հա-
 մար փրկութիւնը եւ կեանքը, հոտ է իր անճառ երա-
 նութիւնը, — Անընդմիջելի Մերձաւորին ընտանի ող-
 ջոյնը: Ի՛նչպէս կառչած է ան Աստուծոյ, ի՛նչպէս դը-
 րաւուած է Անով, որ աշխարհի բարեքները չէ, նոյն
 իսկ Աստուծոյ շնորհքները աչքին չեն երեւնար: «Իսկ
 ես ոչ միայն անոր անունը կը կանչեմ, այլ նախ կը
 հաւատամ անոր մեծութեան, ոչ թէ անոր տալիք պար-
 դեւներուն համար մօտենալով կը պաղատիմ, այլ կը
 նկատեմ զայն իբր կենդանութիւնն իսկ, իբր շնչառու-
 թիւնն իսկ, առանց որուն ոչ շարժիլ կայ, ոչ քալել:
 Քանզի ոչ այնքան յոյսին հանդոյցով, որքան սիրոյ
 կապովն է որ կը ձգուիմ: Ոչ թէ տուրքին, այլ տուո-
 ղին յաւէտ կը կարօտիմ: Զէ թէ փառքը ինձ ցանկալի
 է, այլ փառաւորուածն է ըղձալի: Կեանքի փափաքո-
 վը չէ, հապա կեանք տուողին յուշովը միշտ կ'այրիմ:
 Վայելքներու տարփանքովը չէ որ կը հեծեմ, հապա
 զանոնք պատրաստողին տենչանքովը սիրտիս խորերէն
 կու լամ: Հանգիստ չեմ խնդրեր, հանգչեցնողին երեսը
 կը փնտռեմ: Հարսնարանի խնջոյքին համար չէ, այլ
 փեսային կարօտովը կը մաշիմ: Որու զօրութեան վը-
 րայ վստահապէս ակնկալութիւնդ դրած... աներկմիտ
 յոյսով կը հաւատամ՝ ոչ միայն քաւութեան հասնիլ,
 այլ եւ նոյն ինքը տեսնել» (Բան ԺԲ. 1): Եւ զոր տե-
 սաւ ալ իր «ահաւոր խոնարհութեանը» մէջ: «Դուն իսկ
 երեւցար քու անճառելի սիրովդ, զոր գրեւը անգամ
 ահաւոր է եւ նշանակելը սարսափելի» (Բան Ծ. 4):
 «Որու համար,» կ'ըսէ, «աւելի մեծ է պատասխանա-
 տուութիւնս քան ամբողջ աւետարանին համար» (Բան
 ԻԷ. 3): Բայց իրեն համար այս «Աստուածային յայտ-

նութիւններէն» աւելի հիմնական բան մըն է Աստուծոյ ազդեցութեան մնայուն գիտակցութիւնը իր մէջ: «Խմ մէջն է Աստուծոյ յիշատակը երբ անձս շարժեմ, երբ քայլերս փոխեմ, երբ ձեռքս երկնցնեմ, երբ բազուկս վերցնեմ, երբ բարիքներու համար գոհութիւն տամ ու սայթաքած ատենս աղաչեմ, ընտանեկան խօսակցութեան մէջ կամ հրապարակային բանախօսութեան ատեն: Երբ բնական յոյզեր արտայայտեմ, երբ գործերու մէջ յաջողիմ, երբ ջերմ առաքինութեան յարելով գիշեր ցերեկ օգտակարին եւ հոգեւորին հետապնդիմ՝ քու առաջնորդութիւնով: Քնանալու եւ արթննալու ատեն... բան մը խմելու կամ կերակուր ուտելու ժամանակ», եւն. (Բան ԼԱ. 2):

Կը հասկնա՞նք այս իր ըսածները: Կրնանք հաւնիլ, կրնանք զմայլիլ ալ, բայց երբեք անոնց հոգեւոր իմաստը պիտի չկրնանք ըմբռնել մինչեւ որ Նարեկացիին Փրկիչը մեր ալ անձնական Փրկիչը չըլլայ եւ մեր սիրտերը չնորոգէ իրենց բնական վիճակէն:

Վերջապէս Նարեկացի այս կենդանի յարաբերութիւնով Աստուծոյ մասին շատ յստակ եւ բարձր դադափար կազմած է, եւ անկէ ընդունած է հոգեւոր շատ թանգ փորձառութիւններ: Ամէն բանի մէջ իր վրտահութիւնը եւ սէրը անոր կը դառնայ: Միսիթարութիւնը, յոյսը, լոյսը, երջանկութիւնը, սէրը Ան է, եւ ամէնունն ալ. «Տէր Աստուած համայնութեան, ամէն բանի մէջ զօրաւոր, ամէնուն անձիւր ու անպարագիր միջավայրը, բովանդակ իսկութիւնով ամէնուն մօտ: Անուրեք, բայց առանց քեզի սահման չկայ. երբեք չես երեւցած, բայց առանց քու լուսաւոր ծագումիդ տեսողութիւն չկայ: Փառքդ ահաւոր, անունդ անհաս... իսկութիւնդ անքննելի: Անմատչելի հեռաւոր եւ ան-

ընդմիջելի մերձաւոր: Հեծութիւնները կը լսես, թըշ-
ուառութիւնները կը նկատես, տրտմածներուն մօտ
կ'երթաս, անհնարութեան հնարաւոր բժիշկը, դթու-
թիւններու հայր, ողորմութեան արեւ... նայէ, Տէր,
ողորմութիւնով» (Բան ԻԳ. 1, 2): «Ո՛վ Տէր զօրու-
թեան... անտարակուսելի տեսաւորութիւն... դուն ես
որ մեղի կը քաւես... դուն ես որ կրնաս մեղի ուրիշ
սիրտ մը տալ... կենսաբաշխ ձեռքդ երկնցուր եւ հո-
գիիս խաւարած աչքը լուսաւորէ վերստին... քանզի
դուն ես քաւութիւն եւ բժշկութիւն, նորոգութիւն եւ
երանութիւն» (Բան ԼԵ. 1, 2, 3):

Անկարելի է կարդալ այս գիրքը եւ չզգալ Աստու-
ծոյ Հոգիին վերանորոգ ազդեցութիւնը, որ խորունկ
Քրիստոնեայ մը եւ բարձր բանաստեղծ մը շինած է
մենաստանի պարզ վանականը:

Ու հիմա երեւակայեցէք բարձրահասակ, գեղադէմ
ծերունի մը, 55—60 տարեկան, որ վերջալոյսին կը
չրջագայի ծովափը, ու Աստուածային վայելումով
կ'ըմպէ ծովին թարմութիւնը եւ հեշտանքը կապոյտ
երկինքին: Իր ցածուկ, սեւ գտակը եւ լրթագոյն վե-
րարկուին սիրուն ծալքերը խորհրդաւոր ներդաշնա-
կութիւն մը կը կազմեն ծովափերուն հետ իր ալեմիառ մօ-
րուքին, որու վրայ ծերութիւնը նոր իր համբոյրներն է
դրոշմեր ճերմակ հետքերով եւ սեւայօն, սեւագոյն
աչքերուն որու սեւեռումները երկինքները կը թափան-
ցեն ու կ'անդրադառնան կապոյտով, լոյսով որ Աստու-
ծոյ դէմքէն կը ճառագայթին: Ու երբ վանքի զմբեթէն
խաչը փայլիլ կը սկսի արեւի վերջին շողերով, ինքն
ալ վերջին անգամ ծունր կը դնէ խոնաւ աւաղին վրայ,
եւ, «Բարերարի քաղցրութեան առջեւ անձը տարա-

ծելով» (Բան ԼԲ. 2) «որ սասանած միտքին իղձերը,
անձը առչորող թախծութեան հուրին մէջ դրած, կամ-
քին բուրվառով Անոր կ'առաքէ» (Բան Ա. 1): Ու կ'ա-
ղօթէ, «Ընկալ քաղցրութեամբ...»: Ապա կը քաշուի
վանքի լուսեան մէջ հիւսելու «կրկին հեծութեան նոր
յաւելումը»: Եւ մենաստանի այս մրմունջները ար-
ձագանդ կը գտնեն ամայի դարերու մէջ —

«Ի խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ»:

(ՎԵՐՁ)

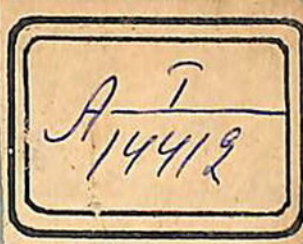

գԱՆ Հիմնարար գիտ. գրադ.

FL0053554

[204]

ԳԻՆ 25 ՍԷՆԹ